



# Danskernes Historie Online

Danske Slægtsforskeres Bibliotek

## Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

**Danskernes Historie Online** er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

### Støt Danskernes Historie Online - Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

### Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

### Links

Slægtsforskeres Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>



# 1066 Tidsskrift for Historisk Forskning

26. årgang – nr. 4 december 1996



# 1066 Tidsskrift for Historisk Forskning

## Adresse

Institut for Historie  
Njalsgade 102  
2300 København S  
Giro 4 18 85 51

## Ansvarshavende Redaktør:

Jørgen Mikkelsen  
Haraldsgade 96  
2100 København Ø  
Tlf: 3118-3853

## Redaktion:

Mogens Bak-Hansen  
Michael Bregnsbo  
Berit M. Christensen  
Lars B. Jonassen  
Pelle Larsen  
Søren Mentz  
Christian Nicolaisen  
Mogens Pelt  
Sanne Steenberg Hansen  
Hans-Micael Søndergaard

## Ekspedition:

Haraldsgade 96  
2100 København Ø  
Tlf: 3118-3853

## Priser:

### 26. årgang:

Abonnement 4 numre kr. 165,-  
Løssalg pr. nummer kr. 50,-  
Ældre årg. pr. nummer kr. 20,-

Alle henvendelser vedr. adresseændring  
o.l. bedes rettet direkte til postvæsenet.  
Eftertryk tilladt i uddrag, forudsat tydelig  
kildeangivelse.

Layout: H-M Søndergaard og Pelle Larsen  
Sat med Gill Sans

Tryk: Kandrup Bogtrykkeri, København.  
ISSN 0106-0627

## 26. årgang nr. 4

Knud E. Korff: **Brug og misbrug af historien**  
- om den tyske intervention i Den spanske Borgerkrig  
1936-39 ..... 3

Michael Hertz: **Sundhedskollegiet og den centrale  
medicinalforvaltning i Danmark** ..... 14

Jørgen Mikkelsen: **Mafia og magtmisbrug**  
- en anmeldelse ..... 25

Anders Leegaard Knudsen: **Dansk lensvæsen**  
- en anmeldelse ..... 27

Lisbeth Ulsøe: **Blev fru Jensens oldemor egentlig  
dømt?** - en anmeldelse ..... 29

**Årgang 26. Indhold 1-4** ..... 31

Sebastian Olden-Jørgensen: **Poesi & politik IV**  
Fra Viborg til Trankebar ..... Bagsiden

### Forsideillustration:

*Parade i Spanien af "frivillige" tyske soldater. "Disse tyske soldater var med til at bringe Franco sejren"; Hugh Thomas: Den spanske Borgerkrig II, Kbh. 1962, planche b s. 177, (overs. Fra The Spanish Civil War, 1961).*

1066 er et tidsskrift, der har til formål at formidle resultaterne af den historiske forskning i bredest mulig forstand. Dette gælder både Danmarks- og Verdenshistorie. Det søges gjort på en måde, der appellerer til både faghistorikere og andre historisk interesserede. 1066 ser det som sin særlige opgave at viderebringe resultaterne af forskningsbaserede studenterspecialer og ph.d. - afhandlinger. Redaktionen består af en uafhængig kreds af historikere med tilknytning til Institut for Historie, Københavns Universitet. Tidsskriftet udkommer fire gange årligt.

# Brug og misbrug af historien

## - nogle aspekter til belysning af den tyske intervention i Den spanske Borgerkrig 1936-39

Af Knud E. Korff, ph. d.-stipendiat, Institut for Historie, Kultur og Samfundsbeskrivelse, Odense Universitet.

Nærværende artikel er blevet til, dels fordi det i disse dage (juli 1996) er 60 år siden, den spanske borgerkrig brød ud, dels fordi lektor. mag. art. Bernard Eric Jensen fra Danmarks Lærerhøjskole, i sin "Historiedidaktiske sonderinger", sammenligner den danske faghistorie med faghistorien i andre europæiske lande og når til den betragtning, at den danske faghistorie er redelig, men kedelig i sammenligning med f.eks. tysk faghistorie i hvilken der findes ".mangfoldige eksempler på, at faglig redelighed/lødhed udmærket kan gå hånd i hånd med en spændende og perspektivrig historieforskning - altså en historieforskning og -skrivning, der engagerer sig i tidens stridsspørgsmål og påtrængende problemer.." <sup>1</sup> - Til støtte for denne påstand nævner B.E.J. nogle få eksempler, men at generalisere ud fra disse er lige vel dristigt, og i det følgende skal jeg forsøge at illustrere, at lødheden og redeligheden måske ikke altid er af højeste karat i den tyske historieforskning.

I sin oprindelse var den spanske borgerkrig et internt spansk anliggende, men at opstanden, der brød ud den 17. juli 1936, skulle føre til en borgerkrig, der kom til at vare 3 år og kostede omkring 500.000 mennesker livet, kan ikke forklares alene ud fra den interne spanske situation. Afgørende for krigens varighed og forløb blev den udenlandske indblanding. <sup>2</sup>

Da nærværende indlæg først og fremmest tager stilling til den tyske intervention, skal her kort omtales nogle af stridspunkterne i den historiografiske debat angående Tysklands indtræden i den spanske borgerkrig, og disse drejer sig i det væsentlige om 2 centrale problemstillinger:

Omfanget af den tyske intervention i Spanien.

Interventionens motiver og mål.

I den spanske historiografi i Franco-tiden blev de fascistiske magters intervention (ikke uventet) forlagt til et sent tids-

punkt i borgerkrigen eller betragtet som ikke-afgørende for krigens udfald. Indtil i hvert fald noget ind i 1970'erne forfægtede den vesttyske historieforskning generelt den opfattelse, at den spanske borgerkrig først og fremmest havde været et anliggende for det spanske folk, og at den tyske hjælp til Franco aldrig havde været særlig betydningsfuld; i hvert fald ikke så omfattende at Franco sejrede på grund heraf. Mussolini og Hitler havde ikke vundet krigen for Franco, men havde til enhver tid (jeweils), når den sovjetiske og franske hjælp til republikanerne betød en overlegenhed til disse, forsynet den nationale hær (Franco) med legionærtropper og krigsmateriel, så Franco igen kunne starte en offensiv. <sup>3</sup>

Denne vurdering var meget langt fra i overensstemmelse med den af bl. a. østtyskeren Horst Kühne fremførte version, nemlig at den fascistiske værnemagt - på trods af den fortvivlede modstand fra flertallet af det spanske folk - fra juli 1936

bidrog afgørende til at oprette Francodiktaturet.<sup>4</sup> - Efterhånden er der dog opnået relativ enighed om, at den tyske intervention var af afgørende betydning for borgerkrigens udfald<sup>5</sup>, selv om der fortsat råder uenighed om interventionens omfang, hvad ressourceindsættelserne angår. Angående motiverne for den tyske intervention i den spanske borgerkrig hersker der vel fortsat kun enighed om (fra vestlig side), at operationen blev iværksat for at undgå, at Spanien skulle blive kommunistisk interesseområde,<sup>6</sup> medens man fra østtysk hold ser operationen som en nøje planlagt kapitalistisk /imperialistisk politik.

Af øvrige motiver, der er taget til debat kan nævnes: Spanien som prøveområde for den tyske hær støttende sig på Görings udtalelser under Nürnberg-processerne, om at han her så en mulighed for at tilføre sit unge Luftwaffe praktisk erfaring. Endvidere er økonomiske motiver (Spanien som råstofleverandør til den tyske rustningsindustri) et ofte fremført argument, og der hersker stor uenighed på dette område. F. eks. hævder Kühne, at de tyske fascister forfulgte klart skitserede politiske, økonomiske og militære mål i Spanien. Det var et hovedanliggende for den fascistiske tyske imperialisme at sikre sig de spanske værdier i undergrunden (Bodenschätze), især de strategisk vigtige råstoffer, og dette kunne gøres ved interventioner.<sup>7</sup>

Schieder derimod mener, at der ikke var tale om nogen langsigtet planlægning og fremhæver, at der f. eks. ikke var foretaget nogen form for cost-benefit analyse, før beslutningen om indtræden i borgerkrigen blev truffet. Han ser i højere grad den tyske politik i Spanien som et konglomerat af tilfældige beslutninger og planlægning på kort sigt. Merkes tilslutter sig i øvrigt i alt væsentligt denne opfattelse,<sup>8</sup> der da også - i hvert fald for startfasens vedkommende - synes at finde støtte i den

omstændighed, at Hitler øjensynligt på egen hånd (uden om alle officielle organer) traf beslutningen meget hurtigt, da han blev opsøgt i Bayreuth, hvor han opholdt sig i anledning af Wagner-festspillene.

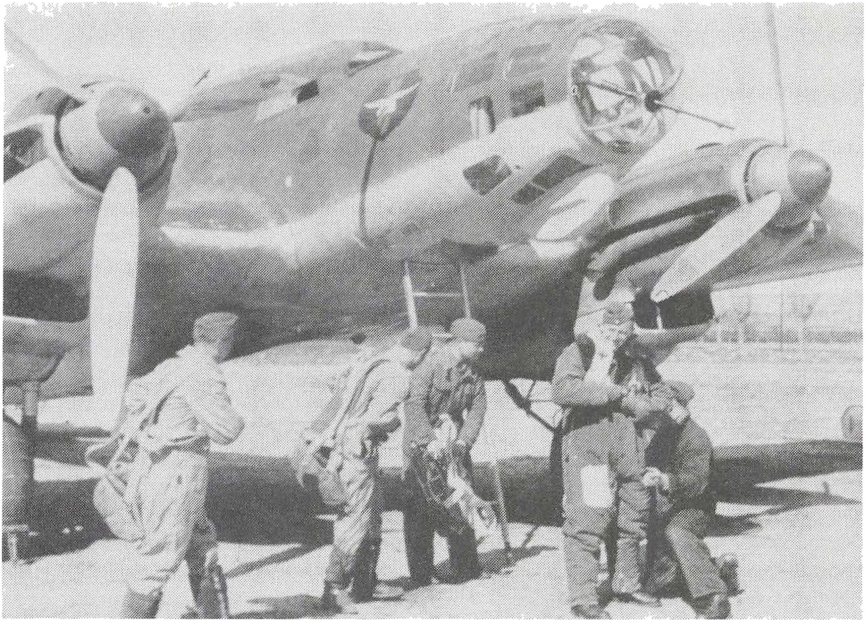
### De første tyske soldater i Spanien

Beslutningen om tysk støtte til oprøjerne i Spanien var blevet truffet natten mellem den 25. og 26. juli 1936.<sup>9</sup> Det blev overdraget generaløjntant Helmuth Wilberg, der i parentes bemærket var halvjøde,<sup>10</sup> at forestå organiseringen af den tyske hjælp til general Franco. Wilbergs "Sonderstab W" blev centralkontor for den personelle og materielle forsyning af de tyske tropper i Spanien. Rammerne for hjælpeaktionen var nøje afgrænsede. Det drejede sig i første omgang om 20 Ju 52 transportflyvemaskiner. Til beskyttelse af disse transportmaskiner udskibedes den 31. juli/1. august ca. 100 t. krigsmateriel, herunder 6 bevæbnede jagerfly af typen He 51 og 20 stk. 2 cm. flak samt 86 soldater.<sup>11</sup> Transportmaskinerne skulle afgå straks til Sevilla og Tetuan; de var ubevæbnede, førtes af Lufthansa-kaptajner og skulle udelukkende tjene til transport af Francos styrker fra Marokko til Spanien.

Dagen efter ankomsten påbegyndte de tyske flyvere opgaven med at transportere tropper fra Marokko til Spanien, men på grund af brændstoffmangel og motorvanskeligheder var opgaven med at overføre 13.000 soldater og ca. 270 t. krigsmateriel ikke tilendebragt før midt i oktober. Grundet ovennævnte besværligheder kunne der i de første 4 uger kun benyttes 4-7 af de udsendte 20 flyvemaskiner.

Skønt det var blevet de tyske soldater forbudt at deltage aktivt i krigshandlinger - undtagen i selvforsvar - gik der ikke lang tid, før de første tyske krigshandlinger fandt sted. De tyske transportmaskiner var gentagne gange blevet beskydt med





Tyske piloter i Legion Condor gør klar til bombetogt, (Hugh Thomas: *Den spanske Borgerkrig I*, Kbh. 1962, plance a s. 145).

flak fra det spanske lineskib *Jaime I*, og foruden at kunne forstyrre lufttransporten af tropper fra Marokko til Spanien, bestod der en fare i, at *Jaime I* med sit svære artilleri kunne lamme flyvepladsen i Tetuan, idet denne var placeret kun få kilometer fra stranden. Den 10. august udstyredes 2 Ju 52 maskiner til et bombeangreb. Den 13. august startede disse maskiner, og i Malaga-bugten blev lineskibet ramt af 2 bomber à 250 kg. *Jaime I* viste sig herefter ikke mere i området.<sup>12</sup>

Den 29. august udførtes et terrorangreb mod Madrid med tyske Ju 52 bombe-maskiner, d.v.s. fem dage efter den tyske tilslutning til *ikke-indblandings-overenskomsten* (traktat mellem stormagterne om indførelse af bl.a. våbenembargo overfor Spanien). Det skal bemærkes, at Kühne anfører, at dette angreb skulle have fundet

sted den 29. juli 1936, men et kontrolslagslag i ADAP. Serie D, bind 3, s. 63, viser imidlertid, at den rette dato er førnævnte 29. august 1936. Denne uoverensstemmelse viser med al ønskelig tydelighed, at man fra østtysk historieforsknings side ønskede at fremhæve den tidlige tyske indgriben i borgerkrigen, og at Francos oprør uden denne aktive indgriben allerede tidligt ville være slået ned, som Kühne konkluderer.<sup>13</sup>

Omfanget af den i begyndelsen forholdsvist beskedne, men vigtige tyske hjælp, voksede automatisk. På trods af intensivering af den tyske hjælp til Franco begyndte situationen fra midten af oktober 1936 imidlertid at ændre sig til gunst for de republikanske styrker (fra september indløb i stigende omfang sovjetisk hjælp til republikanerne). Tyskerne konfronteredes

nu med spørgsmålet: *om og i givet fald hvordan der skulle ydes videre støtte*. Indsættelsen af en større, moderne udrustet og slagkraftig styrke syntes nødvendig for at nå til en for Franco heldig afslutning på krigen.

En sådan enhed oprettedes i slutningen af oktober og begyndelsen af november 1936: *Legion Condor*. Denne styrkes personalemæssige størrelse er blevet behandlet med stor fantasi - talopgivelserne svinger mellem 10.000 og 50.000 tyske soldater, der samtidig skulle have deltaget i krigen i Spanien.<sup>14</sup> Ifølge Merkes og Abendroth ligger det sandsynlige tal på 5.600-6.500, der var medlemmer af Legion Kondor og samtidig deltog aktivt i krigen.<sup>15</sup> For at give flest mulige af de tyske soldater kamperfaring lod man dem udskifte efter 9 måneder, således at 15.000-20.000 i løbet af borgerkrigen havde været medlemmer af Legion Condor. - Et spørgsmål, der i denne forbindelse forbliver ubesvaret, er, om alle tyske krigsaktive var organiserede i Legion Condor.

Overfor disse 15.000-20.000 hos Merkes og Abendroth står tallet 26.116 hos Horst Kühne; hvis dette tal er rigtigt, og der anvendes samme regnemetode, som Abendroth har benyttet sig af, nemlig at dividere det samlede antal medlemmer af Legion Condor med 3, så bliver antallet af tyske krigsaktive (samtidig soldater på Francos side ikke 5.600-6.500, men 8.705; stadigvæk med forbehold for organiseringsgraden af aktive tyske soldater i Legion Condor. I øvrigt mener Kühne ikke, at Tysklands militære intervention i Spanien lader sig måle alene ved antallet af de i Spanien indsatte soldater; det må betones, at det drejede sig om *eliteenheder*<sup>16</sup>

Den spanske militære uddannelse var ud fra en tysk målestok mindst talt mangelfuld, og fra februar 1937 begyndte tyskerne at uddanne de spanske soldater.<sup>17</sup>

Tyskernes dom over de spanske officerer var hård: de var dumme, dovne og overlegne - de betragtede krigen som en leg med våben og manglede virkelige ideer, idealer og mål. De menige spanske soldater betegnedes som tapre, villige, lærenemme og nøjsomme, men de manglede uddannelse og frem for alt ledere.

Samarbejdet mellem det tyske og spanske militær var langt fra gnidningsløst. De tyske officerer klagede over, at de spanske troppeaktioner var dårligt koordinerede, d.v.s. der manglede samarbejde mellem de forskellige troppeenheder; spanierne forspildte deres chancer, når de undlod at forfølge fjenden, og den nationale stolthed bevirkede, at de ikke ville tage ved lære af deres fejtagelser. Efterrettingsforbindelserne var dårlige og mangelfulde, befalingerne var uforståelige og blev ikke altid effektuerede.<sup>18</sup> Efterhånden mildnedes uoverensstemmelserne dog noget, da spaniernes uddannelse blev forbedret, og tyskerne fik større forståelse for problemerne med en sammensat og improviseret hær.

De tyske tropper blev i Spanien under hele borgerkrigen, og de tyske "Sonderdampfer" sejlede i fast rutefart med materiel og tropper. Det er ikke muligt at opgøre nøjagtigt, hvor omfattende de tyske leverancer var, og det er også et spørgsmål, hvor anvendelig en sådan opgørelse er, da der mangler et sammenligningsgrundlag; f.eks. betydningen af de internationale brigader og leverancerne til republikanerne fra først og fremmest fransk og sovjetisk side. Disse oplysninger er det ikke muligt at fremskaffe, da de sovjetiske leverancer, der i øvrigt tilsyneladende var af meget ustabil karakter og øjensynligt allerede på et tidligt tidspunkt i borgerkrigen var kraftigt aftagende forsøges hemmeligholdte, og de franske leverancer måtte nødvendigvis være illegale, da det officielle - i øvrigt venstreorienteret

ledede - Frankrigs holdning var en bekendelse til ikke-indblandingspolitikken. På trods af disse forbehold råder der dog udbredt enighed blandt historikerne om, at den tyske intervention var af afgørende betydning for borgerkrigens udfald.

## Handelsforbindelser

Efter afslutningen af 1. verdenskrig blev de tysk-spanske handelsforbindelser ved underskrivelsen af en ikke tidsbestemt handelsaftale den 7. maj 1926 atter ført ind i normale baner. Tyskland og Spanien supplerede handelsmæssigt hinanden godt. Det højt industrialiserede Tyskland leverede færdigvarer (industrivarer) til Spanien, medens det i ringe grad industrialiserede Spanien eksporterede råstoffer og landbrugsprodukter (sydfrugter) til Tyskland. Også økonomisk gik de to lande godt i spand, da ingen af dem i større målestok rådede over valuta. Handelen var derfor i vidt omfang baseret på varebytte.

Sammen med England, Frankrig og USA spillede Tyskland en førende rolle i den spanske udenrigshandel. I årene 1926-1935 androg den tyske andel af den samlede spanske import mellem 0,4 og 13,7 %, medens den tyske andel af den samlede spanske eksport beløb sig til mellem 5,4 og 12 %. Selv om Spanien ikke spillede den store rolle i den samlede tyske udenrigshandel (i årene 1925-1936 svingede den tyske eksport til Spanien mellem 1,7 og 2,5 % og den tyske import fra Spanien mellem 1,4 og 2 %), må det ikke glemmes, at Spanien som jerneksporterende land havde stor betydning. I det særlig gunstige år, 1928, stammede 25 % af den samlede tyske jernimport fra Spanien (kun fra Sverige og Frankrig importerede Tyskland mere end fra Spanien), i samme år blev mere end 50 % af den samlede tyske svovlskisimport (et for den tyske industris sammensætning vitalt produkt, der består af en blanding af svovl og jern og især an-

vendes til fremstilling af svovlsyre, som anvendes i store mængder til fremstilling af superfosfat, sulfater og sulfosæber, som akkumulatorsyre, i papir-, kunstfibre-, farvestof- og medicinalindustrien) hentet fra Spanien.

Fremgangen i den tyske industri efter verdenskrisen i begyndelsen af 1930'erne og den tyske oprustning med øget næringsmiddel- og råstofbehov som følge på den ene side, og mangelen på valuta på den anden, førte 21. december 1934 til underskrivelse af en handelstraktat mellem Spanien og Tyskland baseret på varebytte. Takket være denne handelstraktat viste den tysk-spanske handelsbalance en opadgående tendens.<sup>19</sup>

Den kontinuerlige forsyning af den tyske rustningsindustri voldte den tyske regering store vanskeligheder i 1935-36. Medens der i 1934 havde stået en 5-6-dobling af månedsforbruget af råstoffer til disposition, var forrådet af råstoffer i 1935-36 skrumpet ind, så der nu kun kunne regnes med en 1-2-dobling. Tilførselen af råstoffer var i januar 1936 blevet så dårlig, at selv de mest betydende virksomheder begyndte at regne med indskrænkninger i produktionen som en uundgåelig følge.<sup>20</sup> Årsagerne hertil skal vel mere søges i industriens kraftige ekspansion, end en voldsom nedgang i tilførslerne af råvarer, der egentlig lå på et nogenlunde stabilt leje på denne tid. Vanskelighederne med at få råstoffer nok - i forhold til rustningsindustriens udvikling - fik imidlertid Reichswirtschaftsminister Schacht til i denne situation at foreslå en nedsættelse af tempoet i oprustningen, hvilket slet ikke passede Hitler, der i stedet udviklede en 4-års plan, der gik ud på at finde udveje for ernærings- og råstofkrisen uden at gøre Tyskland afhængig af udlandet. Den 4. april 1936 blev Göring sat til at drage omsorg for råstofområdet og skaffe valuta, og han



skulle gribe til alle nødvendige foranstaltninger for at sikre den videre oprustning.<sup>21</sup>

### **Økonomiske samarbejde**

Hvad det økonomiske aspekt i Tysklands politik i den spanske borgerkrig angår, er modsætningerne mellem øst- og vesttysk historieforskning trukket skarpt op. Fra østtysk side hævdes det, at "de tyske fascistere" i Spanien forfulgte klart skitserede mål, der havde speciel interesse for det statsmonopolitiske system. Det var af særlig interesse for Tyskland at sikre sig de for rustningsindustrien vitale råstoffer, som Spanien var så rigt på. Efter ordre fra de mest "reaktionære, chauvinistiske og aggressive kredse i finanskapitalen" gjorde Hitler den militære støtte til Franco afhængig af bl. a. minerettigheder i Spanien og Spansk Marokko.<sup>22</sup> I overensstemmelse med "Imperialistisk hjælps natur", og stilleet over for problemet med råstofmangel kan det ikke undre, at der straks efter udløsningen af militæroprøret på "forretningsmæssigt grundlag" stilledes tysk militærhjælp til Francos disposition.<sup>23</sup>

Økonomiske overvejelser har ved interventionsbeslutningen i bedste fald spillet en underordnet rolle. Dette fremgår tydeligt af den omstændighed, at der i det første stadium af borgerkrigen end ikke blev gjort forsøg på at sikre jernleverancer fra de af rebellerne (Franco) besatte områder. - HISMA-lederen Bernhardt ville den 28. august under ingen omstændigheder have indføjet en forretningmæssig note i akterne vedr. den tyske hjælpeaktion. Herover blev Messerschmidt, repræsentant for AGK i Spanien (Ausfuhrgemeinschaft für Kriegsgerät) så oprørt, at han i en beretning til det tyske udenrigsministerium skrev, at så længe Franco var under et vist pres, skulle man forlange, hvilke råstoffer Spanien for flere år frem i tiden skulle levere, og hvilke færdigvarer Spanien skulle købe fra Tyskland. Messerschmidt var sikker på, at Fran-

co ville være parat til at indgå en sådan aftale, når blot Bernhardt ville opgive sin rolle som julemand og forlange modydelse for den tyske hjælp. Dette forslag vandt dog ikke gehør i Berlin.<sup>24</sup>

Da Canaris og Roatta (henholdsvis tysk og italiensk efterretningschef) den 27. august opstillede retningslinier for den videre hjælp til Franco, blev det bl.a. besluttet, at betalingen for den ydede hjælp skulle erlægges i råstoffer eller gangbar valuta. Det blev overdraget forbindelsesofficererne (for Tysklands vedkommende Warlimont) at skaffe betaling for den ydede hjælp. I begyndelsen af september rejste Warlimont til Francos hovedkvarter, og allerede 20. september ankom den første ladning kobbermalm med "Sonderdampfer Girenti" til Hamburg.

Den 19. september havde Warlimont besluttet at opgive sin opgave, da han ikke mente at kunne overskue den, og han overdrog arbejdet til HISMA (Compania Hispáno-Marroqui de Transportes). HISMA's oprindelige opgave var at besørge transporten af soldater fra Marokko til Spanien. I forbindelse med Warlimonts overdragelse af opgaven med oprævning af betaling for de ydede leverancer til Spanien, mente han, at der måtte oprettes en parallelorganisation i Tyskland til varetagelse af de tyske leverancer til Spanien. Göring godkendte planen, og den 2. oktober 1936 oprettedes ROWAK (Rohstoff-Waren-Kompensation).<sup>25</sup> Einhorn hævder i øvrigt, at de to "firmaer" er blevet dannet samtidig,<sup>26</sup> men denne påstand må afvises, selv om det er et bærende argument i Kühnes og Einhorns ideologisk styrede fremstilling om kræmmermentaliteten i den "imperialistiske hjælps natur" og om den fra tysk side nøje planlagte intervention i den spanske borgerkrig. HISMA dannedes i slutningen af juli måned på Görings initiativ, og skulle - som tidligere nævnt - bistå ved overførselen af Francos



*Klargøring af nogle af de tysk Junkers transportfly der hjalp Francos tropper fra Marokko til Spanien, (Hugh Thomas: Den spanske Borgerkrig I, Kbh. 1962, plance a s. 128).*

tropper fra Afrika til Spanien. Leder blev tysk-spanieren Johs. Bernhardt, der også var en af Francos udsendinge i hjælpeansøgnings-delegationen, der ankom til Tyskland den 24. juli, og planerne om oprettelsen af HISMA må være blevet udarbejdet under et af de møder, der holdtes ved denne lejlighed.

Begge organisationer stod under Göring/AO (udlandsorganisationen i NSDAP), som både Bernhardt og Jagwitz, lederen af ROWAK, var medlemmer af. AO stillede sammen med Görings ministerium det fornødne personale til rådighed, og finansministeriet åbnede (for ROWAKs vedkommende) en kredit på 3 mio. RM. En flåde stilledes til rådighed for godstransporterne, og der blev truffet aftale med marineledelsen om beskyttelse af denne

flåde. I samarbejde skulle organisationerne tage vare på følgende opgaver:

1. Opbygge normale handelsforbindelser mellem det nationalistiske Spanien og Tyskland.
2. Sikre Tyskland størst mulig mængde råstoffer og næringsmidler fra det nationalistiske Spanien.
3. Efter genoprettelsen af normale forhold skulle de overtage forvaltningen af den "Grosskredit", der var indrømmet den nationalistiske spanske regering.

Med henblik på virkeliggørelsen af de i 4-års planen opstillede mål, som Göring allerede i april 1936 havde fået ansvaret for, opnåede HISMA/ROWAK snart et købs- og salgsmonopol på de i Spanien til rådighed stående råstoffer og næringsmidler, der var livsvigtige for den tyske rust-

ningsindustri. Alle private firmaer måtte lade handelen foregå gennem HISMA/ROWAK mod en provision, der svingede mellem en halv og 3 %. Den spanske eksport blev sammensat ensidigt tilpasset de tyske interesser.

HISMA/ROWAK var i stand til kun at tillade spansk eksport til Tyskland af varer, der var nødvendige for opfyldelsen af 4-års planens behov, og hvis Franco skulle foretrække at eksportere til andre lande for at få valuta, kunne HISMA/ROWAK true med nedskæringer i de militære leverancer. Med deres hårdhændede metoder blev organisationerne i stigende grad upopulære i Spanien, men Franco var så afhængig af den tyske hjælp, at han måtte opfylde kravene, selv om det ikke altid skete uden tovtrækkeri. Det kom f.eks. til udtryk ved underskrivelsen af de 3 hemmelige juli-protokoller fra 1937. Det var handelsaftaler mellem Tyskland og Spanien, hvori det tysk-spanske handelssamarbejde fastlagdes, og de gik i korthed ud på følgende:

1. Tyskland skulle være "det første land" i økonomisk samkvem med den nationalistiske spanske regering.
2. Begge lande skulle anstrenge sig for at levere de varer, der var af ærlig interesse for modtagerlandet.
3. Den spanske gæld skulle tilbagebetales i Reichsmark. Den tyske regering erklærede sig parat til at medvirke ved Spaniens genopbygning, først og fremmest ved etablering og udnyttelse af miner i Spanien og Spansk Marokko.

Juli-protokollerne var en sejr for Tyskland. HISMA/ROWAKs monopol var bevaret, ikke blot var råvareforsyningerne sikrede fremover, men vejen til de spanske miner lå nu åben.<sup>27</sup> I løbet af efteråret skete der imidlertid en ændring i Francos holdning: På grund af den militære fremgang for de nationalistiske styrker har

Franco måske følt sig mindre afhængig af sine allierede. I hvert fald udstedte han den 12. oktober 1937 et dekret, hvorefter alle minerettigheder erhvervet siden borgerkrigens udbrud skulle annulleres. Den egentlige anledning til dekretet synes at have været protester fra baskiske mineejere mod afhændelsen af spanske miner til tyskere. Indtil 9. oktober 1937 havde tyskerne erhvervet minerettigheder i ikke færre end 73 miner. Den engelske agent i Burgos berettede til London, at Franco og dennes broder, Nicolas, i september eller oktober 1937 havde besøgt minedistriktet i Bilbao-regionen, og til deres store ærgrelse erfaret om den tyske tendens til erhvervelse af minerettigheder. Dekretet var resultatet af dette besøg.

Den tyske ambassadør i Burgos, Stohrer, og Bernhardt fra AO kæmpede en hård kamp for at få de erhvervede rettigheder anerkendt, og den 5. juni 1938 offentliggjorde den nationalistiske regering en lov angående udlændinges ret til at erhverve spansk ejendom. Det viste sig, at den ikke var til ugunst for Tyskland: Den udenlandske andel i et spansk mineselskab måtte højst udgøre 40 %, men loven indeholdt muligheder for, at den spanske regering i visse tilfælde kunne gøre undtagelser, og HISMA blev rent faktisk i stand til at føre sin politik videre.<sup>28</sup>

Da borgerkrigen sluttede, ankom en tysk delegation til Spanien for at forhandle om de fremtidige forhold og om den spanske gæld til Tyskland. Disse forhandlinger førte dog i første omgang ikke til noget resultat, og først den 28. februar 1941 erkendte den spanske regering i en fortrolig protokol den spanske krigsgæld til Tyskland: 371.800.000 RM.

## Konklusion

Ved vurderingen af udbyttet af den tyske deltagelse i den spanske borgerkrig fremhæves fra tysk side - ligesom det var

tilfældet i den interne evaluering af Legion Condor - oplæringen og erfaringen hos de respektive enheders mandskaber. Ifølge Merkes<sup>29</sup> vandt den tyske hær, som institution betragtet, ingen væsentlige, nye erfaringer under den spanske borgerkrig, hverken teknisk, taktisk eller strategisk. Værdien af den tyske deltagelse lå alene i den enkelte soldats træning og det opnåede kendskab til fjendens materiel, der hovedsageligt stammede fra Frankrig, Sovjetunionen og Tjekkosllovakiet.<sup>30</sup> Desuden fik man udviklet den tyske rustningsindustri og fik klarhed over, hvad den formåede.

Endvidere fik Hitler endnu en gang demonstreret stormagternes ubeslutsomhed og sin egen foragt for forhandlinger og traktater, idet han samtidig med Tysklands tilslutning til ikke-indblandingspolitikken og underskrivelsen af våben-embargo-traktaten vel nok var den mest betydningsfulde leverandør til Franco, og bevidstheden om konsekvenserne ved en intervention, nemlig en europæisk storkrig, kan ikke have været ham fremmed.<sup>31</sup> Sluttelig må det betones, at det i begyndelsen af borgerkrigen var forældet tysk materiel, der sendtes til Spanien, og dette materiel var det republikanske franske, tjekkiske og sovjetiske underlegent. Skulle der have været nogen mening med en test, havde det jo nok været formålstjenligt at sende moderne og tidssvarende materiel. Hitlers beslutning om indtræden i den spanske borgerkrig skulle måske snarere ses i lyset af hans almindelige taktik i udenrigspolitikken, nemlig at spille på flere heste samtidig: at deltage i forhandlinger og underskrive traktater, som både før, under og efter underskrivelsen overtrædes for at afprøve stormagternes langmodighed. Den relativt beskedne startindsats kunne også tyde på, at han i tilfælde af en beslutsom optræden fra stormagternes side har været klar med en tilbagekaldelse af ordren. Tyskland

afbrød således også først forbindelserne med den lovligt valgte spanske regering den 23. oktober 1936.

Angående motiverne til den tyske indgriben råder der - ikke overraskende - stor uenighed; fra vesttysk side betones det kraftigt (og her hersker der nogenlunde enighed), at Hitler traf beslutningen om intervention for at undgå en *kommunistisk omklamring*: Sovjetunionen til den ene side og Frankrig/Spanien til den anden. Fra østtysk side blev der lagt stor vægt på *den tyske imperialistiske indstilling*, at den tyske indgriben fra første færd var en nøje planlagt aktion, der i sidste ende skulle føre til verdensriget, men denne version synes at være blevet til i lyset af efterrationaliseringens bagklogskab.

Økonomisk synes tyskerne at have opnået en del ved interventionen i den spanske borgerkrig. Ved krigens slutning havde de en betragtelig import af råstoffer, og vel at mærke råstoffer, der var livsvigtige for den af Hitler i begyndelsen af 1936 opstillede 4-års plan. Regner man de livsvigtige råstoffer til at bestå af jernmalm, svovlkis, kobber, uld, skind og planteolie udgjorde den tyske import af disse varegrupper i 1937 80 % af den samlede import fra Spanien mod 35 % de nærmest foregående år.<sup>32</sup> Tyskernes eksport af færdigvarer var blevet kraftigt fremmet, og de havde erhvervet et stort antal mineretigheder. Der kan således ikke herske nogen som helst tvivl om, at Tyskland økonomisk høstede store fordele af den spanske borgerkrig, men som det forhåbentlig vil være fremgået af ovenstående, findes der heller ingen belæg for - som østtysk historieforskning har gjort det - at hævde, at det allerede fra starten var planlagt i detaljer, - næsten tværtimod, hvilket de ofte næsten kaotiske beslutningsprocesser og uenigheden mellem f.eks. AA (Auswärtiges Amt - Udenrigsministeriet) og AO også synes at pege på.

Som jeg ser det, synes den østtyske historieforskning og -skrivning at være underlagt det marxistiske DDRs ideologi, medens den vesttyske historieskrivning bærer umiskendeligt præg af at skulle 'undskyldte' de handlinger, der udøvedes i 'Det tredje rige' i 30'erne og 40'erne. Endvidere påstås det hårdnakket, at den tyske hjælp ikke var af et omfang og en karakter, der var afgørende for borgerkrigens udfald. Når officielle data gengives ukorrekt (bevidst eller ubevidst) - i en sidebemærkning kan det anføres, at den ukorrekte gengivelse passer bedst ind i den opstillede tese. Foruden fejlgengivelse fra ADAP forekommer der også urigtigt læste eller citerede oplysninger fra SJDR (Statistisk årbog for Tyskland), smlg. f. eks. Einhorn og Schieder, henholdsvis, s. 82 og 180 og SJDR 1934, 1935 og 1936) - kan der vel ikke længere tales om lødig eller redelig historieforskning og -skrivning, men snarere om historieskrivning, der kan skabe debat, for nu kan man med henvisning til etablerede forskere hævde næsten hvad man vil. I den forbindelse burde det vel være tilstrækkeligt at henvise til påstanden om, at 'Holocaust' aldrig har fundet sted eller andre postmodernistiske postulater. Jeg skal i denne forbindelse ikke komme ind på den såkaldte 'historikerfejde', der med - heldigvis lange - mellemrum dukker op i Weekendavisens spalter, ligesom den har været debatteret i Fortid og nutid. Det væsentligste for den historiske forskning må vel stadig være, at den er redelig og lødig. Bernard Eric Jensen har i snart mange år været en kritisk debattør, hvad angår den teoretiske side af historieforskningen og -skrivningen, og det er på sin plads at være kritisk og forsøge at udvikle også fagets teoretiske sider og måske nå frem til en metode, der tilgodeser såvel den redelige historieforskning som den debatskabende, men det er ikke nok at være kritisk over for den etablerede vi-

denskab, - vi venter stadig på konstruktive forslag fra B.E.J., så vi kan komme videre i debatten, ellers bliver B.E.J.s 'råben vagt i gevær' let til historien om ulven kommer om igen, og det forekommer at være lidt 'tyndt' med den idelige golde kritik. Endelig undrer det, at B.E.J. i den grad harcellerer over den kedelige danske historieforskning og -skrivning, idet han sidder i en stilling, hvor der skal udvikles værktøjer til at gøre den nye - indrømmet - ofte kedeligt formidlede forskning egnet til undervisningsbrug og dermed debat på forskellige niveauer, men naturligvis med bibeholdelsen af redeligheden. Hvis alle forskere evnede at formidle forskningen på en spændende og debatskabende måde, ville der vel dybest set ikke være brug for stillinger af den art, som Bernard Eric Jensen beklæder.

*Knud E. Korff*

1. Bernard Eric Jensen: Historiedidaktiske sonderinger. København 1994, as. 153ff. - BEJ anfører i en parantes, at det drejer sig om udvalgte områder af britisk og tysk historieforskning og -skrivning, men gør ikke opmærksom på hvilke områder der er tale om.
2. Schieder und Dipper (udg.): Der spanische Bürgerkrieg in der internationalen Politik (1936-1939), München, 1976, s. 7.
3. Sst., s. 15f. - For læsarhedens skyld har jeg valgt at oversætte, frem for at bringe lange tyske citater, men oversættelsen er tilstræbt så ordret som muligt.
4. Horst Kühne: Ziele und Ausmass der militärischen Intervention des deutschen Fascismus in Spanien (1936-1939), i Schieder und Dipper, 1976, s. 132.
5. Schieder und Dipper, 1976, s. 16.
6. Sst., s. 16. - Endvidere Manfred Merkes: Die deutsche Politik im spanischen Bürgerkrieg 1936-1939. Bonn 1969, s. 34. - Hans-Henning Abendroth: Hitler in der spanischen Arena. 1970, s. 32. - Marion Einhorn: Die ökonomischen Hintergründe der fascistischen deutschen Intervention in Spanien 1936-1939., 1962, s. 94.
7. Kühne, anf. arb., s. 133f.
8. Wolfgang Schieder: Spanischer Bürgerkrieg und Vierjahresplan. Zur Struktur nationalsozialistischer Aussenpolitik, i: Schieder und Dipper, 1976, s. 184. - Merkes, anf. arb., s. 66.

9. Merkes, anf. arb., s. 52f. - Schieder und Dipper, 9176, s. 15.

10. Merkes, anf. arb., s. 56.

11. Sst., s. 58f. - Abendroth, anf. arb., s. 30. - Kühne, anf. arb., s. 135. - Einhorn, anf. arb., s. 90, oplyser, at Tyskland stillede 18 transportmaskiner JU 52, en jagerafdeling bestående af 12 He 51 og et flakbatteri med 8 stk. 8 cm. skyts. Transportformålet er i denne fremstilling nedtonet, medens hjælpen, der et. Kunne udnyttes offensivt i Einhorns fremstilling fremstår dobbelt så stærkt som i de øvrige fremstillinger.

12. Merkes, anf. arb., s. 59f.

13. Kühne, anf. arb., s. 135.

14. Merkes, anf. arb., s. 75. Merkes gør først og fremmest opmærksom på usikkerheden omkring problemet.

15. Abendroth, anf. arb., s. 64. - Merkes, anf. arb., s. 76. Merkes gør opmærksom på, at disse opgivelser stammer fra 'offiziöse Werke', men det er vel på sin plads

at gøre opmærksom på, at Merkes' kildehenvisninger ikke peger på officielle tyske statistikker (note 174).

16. Kühne, anf. arb., s. 136.

17. Merkes, anf. arb., s. 103.

18. Sst., s. 107f.

19. Abendroth, anf. arb., s. 121ff.

20. Einhorn, anf. arb., s. 110.

21. Schieder, anf. arb., s. 175.

22. Kühne, anf. arb., s. 133.

23. Einhorn, anf. arb., s. 112.

24. Abendroth, anf. arb., s. 123.

25. Sst., s. 124.

26. Einhorn, anf. arb., s. 112f.

27. Abendroth, anf. arb., s. 124-136.

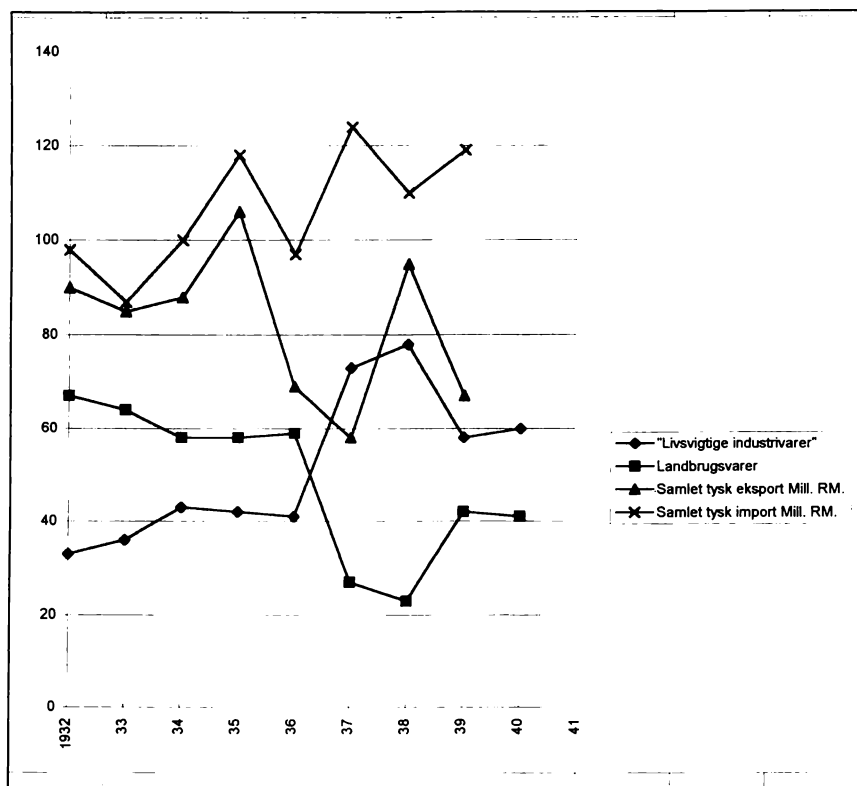
28. Sst., s. 237-257.

29. Merkes, anf. arb., s. 142.

30. Sst., s. 128.

31. Sst., s. 87.

32. Schieder, anf. arb., s. 179.



Tysk-spansk samhandel 1932-41.



# Sundhedskollegiet og den centrale medicinalforvaltning i Danmark

Af arkivar Michael Hertz, Rigsarkivet

Få uger efter arkivar Niels Petersens død 1. maj 1996 publiceredes hans afhandling om Sundhedskollegiets historie<sup>1</sup>. Det var et arbejde, som jævnsides med andre opgaver havde beskæftiget ham i mange år, og hvorfra han ofte hentede stof til inspirerende betragtninger og eksempler i sin undervisning og i kollegiale samtaler. Ved et arrangement d. 20. august 1996 i Rigsarkivet blev bogen introduceret af arkivar Michael Hertz, hvis foredrag ligger til grund for følgende artikel.

## Niels Petersen og Sundhedskollegiet

I 1962 havde daværende arkivar Niels Petersen færdiggjort sit bidrag til Administrationsudvalgets betænkning, som udkom i november samme år. Det var et bilag til udvalgsbetænkningen, der med titlen "Oversigt over centraladministrationens udvikling siden 1848" stadig står som et hovedværk i dansk administrationshistorie<sup>2</sup>. Umiddelbart derefter indledte han sine studier af Sundhedskollegiets historie og videreførte dem i en årrække. Senere opgaver, ikke mindst Niels Petersens tiårige virksomhed som overarkivar i Rigsarkivets 2. Afdeling, sinke imidlertid det fortsatte arbejde, og til sidst hindrede hans svigtende helbred ham i at afslutte det.

Ved sin afgang fra arkivtjenesten overlod han et delvis renskrevet manuskript og sine arbejdsnotater til undertegnede, der nu sammen med Helle Blomquist har fået det klargjort til publicering. Helle Blomquist forsynede bogen med et efterskrift: *Det danske sundhedsvæsen set på baggrund af Niels Petersens forskning om Sundhedskollegiet*. Heri opridser Helle Blomquist hovedtræk af sundhedsvæsenets udvikling og placerer Niels Petersens arbejde i sammenhæng med den øvrige - særlig den senere - forskning i sundhedsvæsenets historie. Her er jeg dog ugalant nok til blot at koncentrere mig om Niels Petersens afhandling.

Niels Petersen lod sin undersøgelse tage afsæt i spørgsmålet om sagkundskabens plads i moderne forvaltning. "*Når man taler om sagkundskab i den offentlige administration, er det ikke administrativ sagkundskab, man tænker på*", sagkundskaben omfatter "*andre former for ekspertise, hvis bistand er nødvendig ved løsning af administrative opgaver*". Sådan lyder hans indledning.

Han fremhævede her 4 aspekter, som havde hans særlige interesse, nemlig:

- den institutionelle opbygning, som kollegiets bevarede næsten uændret i de 104 år, det bestod,
- kompetencegrænsen i forhold til overordnet administrativ myndighed,
- problemerne i forbindelse med den politiske magts gradvise koncentration i folkevalgte organer,
- og kollegiets mulighed som standsrepræsentation for lægerne overfor den juridiske embedsstand og politiske magthavere.

Den omstændighed, at Sundhedskollegiet kun sjældent trådte sammen, og at medlemmerne i stedet delibererede skriftligt, har betydet, at mange af de betragtninger, som i normale forhandlinger kun fremkommer i mundtlig form, her er blevet fastholdt skriftligt og kan søges i Sundhedskollegiets arkiv. Dette gør at Sundhedskollegiet i Niels Petersens øjne har fremstået som et overordentlig interessant studieobjekt<sup>3</sup>.

Spørgsmålet om sagkundskabens placering i forhold til politik og forvaltning drejer sig i denne sammenhæng altså om den lægelige sagkundskab. Inden jeg tager Niels Petersens behandling af dette tema op, må der dog være anledning til en præsentation af den institution, som er afhandlingens emne, Det kgl. Sundhedskollegium oprettet i 1803 og nedlagt i 1907<sup>4</sup>.

### **Ældste tilløb til en sagkyndig sundhedsforvaltning**

Lægevidenskabelige landvindinger i det 18. århundrede og en ændret bevidsthed om de muligheder myndighederne havde for at sikre befolkningens sundhed var motivet for, at der tilvejebragtes en sagkyndig sundhedsadministration.

I 1740 oprettedes Collegium Medicum. Det skulle efter svensk og prøjsisk forbillede fungere som regeringens rådgivende organ i medicinalpolitiske anliggender.

Opriidelig var det tanken, at kollegiet også skulle have tillagt visse udøvende (executive) opgaver. Men dette blev aldrig tilfældet; måske fordi der var modstand mod tanken i Danske Kancelli. I hvertfald anførte kancelliet i 1772 faren ved "*at give Jurisdiction og vim compulsivam til Folck, om hvis Jurisprudence ingen Præsumption kan have*". Kancelliet vægrede sig altså her ved at skulle overlade forvaltningsmyndighed og tvangsmidler i lægehænder og konkluderede, "*at Collegium Medicum ej vel burde være andet end en Consulter for det Collegium hvorunder Medicinal Anstaltens Direction og Execution nu og i Fremtiden maatte henhøre*"<sup>5</sup>. Med andre ord skulle Collegium Medicum altså alene fungere som konsultativt organ for Danske Kancelli! Dermed er anslået det tema, som forfatteren gentagne gange senere skal vende tilbage til.

### **Nedsættelse af Medicinalpolitikkommissionen 1802**

Mod slutningen af det 18. århundrede pegede

de flere ting i retning af, at en reform af medicinalvæsenet var ønskelig. Både forvaltning og lovgivning på området udviklede sig efterhånden uoverskueligt, og fra lægeside blev der offentliggjort forslag om bedre indretning af sundhedsforvaltningen. Der var opstået flere organer inden for sundhedsforvaltningen, hvis sagkyndige råd kancelliet måtte indhente. I 1785 var der således blevet oprettet et Kirurgisk Akademi; det havde fået til opgave at være regeringens rådgivende instans i kirurgiske anliggender. Medicin og kirurgi var indtil 1838 adskilte fag, men fag mellem hvilke grænserne kunne være svære at trække.

I de følgende år fik også andre medicinske autoriteter udtaleret - således Jordemøderkommissionen, Kommissionen for Accouchementsvæsenet, De kommitterede ved Inoculationsvæsenet og Den kgl. Vaccinationskommission; og det hændte, at Kancelliet måtte forelægge samme sag til udtalelse både for Kirurgisk Akademi og i Collegium Medicum. En grænsetvist mellem medicinere og kirurger om retten til at autorisere tandlægevirksomhed skulle blive den konkrete anledning til, at Danske Kancelli tog skridt til at få oprettet et organ, hvori al konsultativ virksomhed på det sundhedspolitiske område kunne samles. Det skulle blive stødet til oprettelsen af Sundhedskollegiet.

Fremkomsten af et skrift, som vakte behørig opmærksomhed: "*Det offentlige Sundhedspoliti under en oplyst Regjering især med Hensyn paa de danske Stater*", udgivet i 1801 af den danske læge Rasmus Frankenau, synes ifølge Niels Petersen at have været blandt årsagerne til nedsættelsen af en medicinalpolitikkommission. Dette skete det følgende år på kongens fødselsdag d. 29. januar.

Hvem der tog initiativet til nedsættelse af Medicinalpolitikkommissionen er uvist. Niels Petersen mener, det kan have været kronprins Frederik selv.



Frederik Adolph Uldall, forfatteren til "*Statistisk Fremstilling og kritisk Sammenligning af tyve Staters Medicinal-Forfatninger...*"; hvormed han i 1844 vandt Sundhedskollegiets prisopgave. Billedet viser Uldall som ældre embedslæge, han var 1843-1871 landfysikus i Holbæk. (Det kgl. Bibliotek)

Kommissionen blev sammensat af såvel læger som af repræsentanter for retsvidenskab og offentlig forvaltning og skulle klarlægge "almindelige og til alle tider gældende regler for de offentlige Foranstaltninger" på sundhedsområdet. Hurtigt opstillede den et program på 16 hovedpunkter for "det medicinske Politie"<sup>6</sup>. Blandt hovedpunkterne kan f.eks. anføres omsorg for sunde fødemidler, for sunde boliger, for sunde klæder og for sunde fornøjelser og adspredelser osv., og under fornøjelser og adspredelser var der anført ting som gymnastiske øvelser, badning og skuespilhouses indretning men tillige

også forsigtighed med krudt og "dræbende Dandse". Det sidste og endelige hovedpunkt - konklusionen på kommissionens arbejde - var: "Bestyrelsen og Opsigt over Medicinalanstalter". Alt i alt tegnede der sig således et omfattende forvaltningsområde for det medicinske politi.

Medicinalpolitikkommissionens sammensætning af lægelige og ikke-lægelige elementer kunne antyde, at en sådan bestyrelse eller direktion ville kunne få en temmelig selvstændig position i forhold til kancelliet, noget lignende det, der skete i 1805 med udskillelsen af den højere undervisning fra

Danske Kancelli og sagområdets henlæggelse under en nyoprettet Direktion for Universitetet og de lærde skoler.

Men det skulle vise sig, at kancelliet gennem forskellige manøvrer og trods modstand i kommissionen og på højere sted fik afværget en sådan udvikling på sundhedsområdet. Den faglige medicinaladministration blev i stedet koncentreret i et rent lægeligt, men administrativt underordnet organ. Det skete med Sundhedskollegiets oprettelse ved kgl. resol. af 13. april 1803.

Adspurgt direkte af kancelliet, måtte Medicinalpolitikkommissionen nemlig svare, at man (selvfølgelig) burde undgå, at kgl. kollegier modtog sagkyndige råd fra forskellig side, så der opstod "*Uvished i at vælge det rigtige i scientifikke Ting*". Med dette responsum havde kancelliet udvirket den kgl. resolution, som gik ud på at forene et lige antal kirurger og medicinere i en forsamling, som "*indtil videre kunne overtage et Sundheds Collegii Pligter*"<sup>7</sup>.

### **Sundhedskollegiets organisation**

Kollegiets forretninger blev udført under forsæde af en dekan assisteret af en vicedekan. Posterne som dekan og vicedekan beklædtes efter tur af henholdsvis en mediciner og en kirurg for et år ad gangen, idet vicedekanan afløste dekanen ved årsskifte.

Afgørelser blev truffet ved stemmeflerhed, idet dekanens stemme var udslagsgivende, når stemmerne stod lige. Den ene faggruppe kunne med andre ord ikke sætte den anden mat.

De oprindelige forslag opererede med et medlemstal på 6, men kollegiet kom ved oprettelsen til at tælle 15 medlemmer (et medlem havde både medicinsk og kirurgisk uddannelse). Dette tal reduceredes de følgende år ved afgang uden man dog nåede ned på 6. Almindeligvis talte kollegiet 10-12 medlemmer. Af praktiske grunde - Sundhedskollegiet fik jo sit sæde i hovedstaden - blev det hovedstadens lægelige elite, der

besatte pladserne i Sundhedskollegiet, og dette synes at være foregået ved selv-supplering.

Medlemskabet af Sundhedskollegiet var ulønnet og der var oprindelig ikke knyttet sekretærbistand eller lignende til kollegiet. Gennem alle de 104 år Sundhedskollegiet virkede, var hvervet som medlem ulønnet. Men da kollegiet overtog formue efter Collegium Medicum og det fik årlige driftstilskud af finanserne, kunne man fra 1827 lønne en fast lægelig dekanatssekretær.

Kancelliet havde ganske vist søgt at modvirke, at kollegiet udstyredes med lønnet sekretær - i datidens lægelatinske forvaltningssprog: *en referendarius perpetuus*, og der havde også i kollegiet været nogen modstand mod at ansætte en referendarius - som Niels Petersen forklarer: "*... på grund af den frygt, der griber indehavere af kollegialt ordnet kompetence, når der tilbydes dem en professionel forretningsfører ... Det kan nemt ende med, at han bestemmer det meste*"<sup>8</sup>.

En af sekretærens opgaver blev at forberede embedslægeindberetninger og fra 1838 kollegiets årsberetninger til trykken. Med befolkningens voksende interesse for offentlige anliggender i almindelighed var der også blandt læger i og udenfor hovedstaden et stigende behov for faglig information.

### **Tilløbene til reform af Sundhedsvæsenet**

Medicinalpolitikkommissionen fortsatte i nogen tid efter Sundhedskollegiets oprettelse sit arbejde på en medicinalreform, men kommissionen sygnede til sidst hen, uden den dog nogen sinde blev officielt nedlagt. Danske Kancelli tilskrev sidste gang kommissionen 23. marts 1813, og sidste indførelse i forhandlingsprotokollen stammer fra 11. februar 1813: "*Udkast ang. sund Forplantnings Befordring blev taget i overvejelse*" - derefter råder tavsheden.

Udkastet var udarbejdet af Anders

Sandøe Ørsted, som var indtrådt i kommissionen i 1812. Ifølge hans senere optegnelser skulle han ved sin indtræden have været tilbøjelig til at anbefale *"udstrakt Indgriben i alle Sundhedstilstanden vedrørende Forhold"*. Men, oplyste han, efter at have sat sig nøjere ind i sagen var han kommet til at indse nødvendigheden af stærkt mådehold i den retning.

Ørsted var højesteretsassessor, da han indtrådte i kommissionen men blev 13. april 1813 udnævnt til deputeret i Danske Kancelli. Niels Petersen mener drillende, at han *"muligvis derved er kommet til at indse nødvendigheden af det stærke mådehold"*<sup>9</sup>.

Selv om Sundhedspolitikkommissionen altså ikke fik afsluttet sit arbejde, skulle spørgsmålet om en sundhedsreform blive rejst gentagne gange sidenhen. Og dermed blev også Sundhedskollegiets eksistens og arbejdsform genstand for debat.

Reformforsøget i 1850'erne førte ganske vist kun til en lov om nedsættelse af lokale sundhedskommissioner, og heller ikke tilsvarende reformovervejelser i 1870'erne, hvorunder der iøvrigt skete det da enestående, at Justitsministeriet trådte i direkte forbindelse med en privat interesseorganisation - Almindelig dansk Lægeforening - førte til afgørende forandringer. Men det kom til en indgående diskussion om, hvorvidt den øverste lægelige sagkundskab skulle placeres i et regeringsorgan på departementsniveau eller udenfor den departementale forvaltning. Diskussionen fremkaldte en analyse af problemet ved departementschef Ricard i Justitsministeriet, som publicerede den i Ugeskrift for Læger i 1882<sup>10</sup>. Ricard hævdede, at lægestandens ønske om at få lægelig sagkundskab placeret inden for departementet beroede på misforståelse af et departements opgaver og funktioner i samarbejdet med den politiske ledelse. Departementets embedsmænd handlede på ministerens vegne og kunne

ikke udadtil optræde med selvstændig kompetence - sagkundskab eller ej.

I de sidste årtier af det 19. århundrede spøjte den forventede reform af sundhedsvæsenet til stadighed. Den lægevidenskabelige udvikling gik nu så stærkt, at Sundhedskollegiets selvsupplerede - og aldrende - medlemsskare fik svært ved at hævde sin lægelige autoritet overfor de dele af lægeverdenen, der uddannelsesmæssigt eller holdningsmæssigt havde tættere berøring med strømningerne i faget og i tiden.

I spørgsmål som tuberkulosebekæmpelse og bekæmpelse af offentlig prostitution indtog Sundhedskollegiet standpunkter, der ikke kunne forenes med holdninger hverken i det politiske flertal eller den progressive del af lægeverdenen. I 1890'erne var det progressivt at gå imod legaliseret prostitution. Systemskiftets justitsminister, P.A. Alberti, var derfor i sådanne sager foranlediget til at søge samarbejde med lægekredse udenom Sundhedskollegiet. Noget der bidrog til de krænkede følelser, der i 1907 fik kollegiets medlemmer til at søge deres afsked, og hvorved der banedes vej for en reform af landets sundhedsforvaltning.

### **Sundhedskollegiets arbejdsform**

Kollegiets opgave var at rådgive regering og lokale myndigheder i sundhedsanliggender, bl.a. var det datidens retslægeråd. Det afgav indstillinger i sager om besættelse af lægeembeder, og det førte lægefagligt tilsyn med udøvelsen af lægegerning.

Gennemførelsen af beslutninger, der havde retskraft overfor befolkning og myndigheder, påhvilede Danske Kancelli og efter 1848 Justitsministeriet, ligesom det under enevælden var på kancelliets eller andre autoriteters foranledning, at kollegiet optog sager til behandling.

Under hele enevælden respekterede Sundhedskollegiet ubetinget Kancelliets kommandomyndighed; men det skulle blive anderledes i årene efter overgangen til



Knud Pontoppidan 1853-1916, sindssygelæge, leder af Kommunehospitalets 6. Afd. 1887-1901, i 1901 professor i retsmedicin og medlem af Sundhedskollegiet, en af fortalere for den politik, der førte til kollegiets brud med justitsminister Alberti. (Medicinsk Historisk Museum).

ministerstyre i 1848 og indførelsen af fri forfatning i 1849.

Da en distriktskirurg i 1805 udbad sig kollegiets instruks, mente kollegiet sig ikke beføjet til at udfærdige en sådan, men henviste manden til at rette sin henvendelse herom til kancelliet. Kancelliet udformede sine indstillinger vedrørende embedsbesættelser ganske ubundet af de udtalelser, som den faglige autoritet på området, Sundhedskollegiet, måtte være fremkommet med; og når Kancelliet godkendte, at lokale autoriteter havde truffet sundhedsmæssige foranstaltninger uden at Sundhedskollegiet var hørt, så affandt Sundhedskollegiet sig med situationen.

Men i årtierne omkring århundredskiftet til det 20. århundrede vakte en tilsvarende adfærd fra Justitsministeriets side betydelig vrede blandt kollegiets medlemmer. De mente, at i sådanne sager burde de ikke

desavoueres af det - nok foresatte - men ikke fagligt kompetente Justitsministerium. Lægestandens selvfølelse var i løbet af århundredet vokset stærkt og således også uviljen ved at se sundhedsforvaltningen underordnet en overbestyrelse sammensat af jurister.

Den kollegiale forretningsgang var langsommelig - bl.a. fordi kollegiet p.g.a. medlemmernes optagethed med andre gøremål ikke

kunne mødes særlig ofte. Sagerne måtte i stedet gå på tidrøvende omgang blandt medlemmerne. De afgav deres skriftlige votum, og i tilfælde af andre medlemmers dissens måtte de have sagen forelagt på ny. Langsommeligheden blev tidligt et af kritikens ankepunkter. "*Naar 10 eller 12 Personer skulle votere i enhver Sag ... maa det ofte være Tilfælde, at flere forskellige Meninger gjøre sig gjældende ... lykkes det [at forene dem] skeer det ikke sieldent paa Bekostningen af Motiver og fornøden Klarhed i Udtrykkene ...*" - anførte F.A. Uldall således i et prisskrift fra 1842<sup>11</sup>.

De årlige dekanatsskifter har ikke gavn timer kollegiets almindelige forretningsdygtighed; og som sædvanligt i kollegiale organer savnedes handlekraft i akutte situationer. Dette var baggrunden for kritikken og for flere af forslagene til effektivisering af virksomheden. Men trods rykkerskrivelser



synes Danske Kancelli til stadighed at have været tilfreds med arbejdsformen. Det tog i hvert fald ikke skridt til at få dannet andre konsultative organer på sundhedsområdet.

Kritikken rejstes især fra læger i provinsen og fra medlemmer af kollegiet. Af hensyn til lægestandens anseelse og lægekunstens faglige fremme ønskede de en mere udfarende optræden fra kollegiets side.

Provinslægerne anke mod kollegiet var, at medlemmerne - udpeget ved selvsupplering blandt det københavnske lægearistokrati af professorer, livlæger og stabslæger m.fl. - ikke af selvsyn kendte til de faktiske forhold uden for hovedstaden. I 1857 var Almindelig dansk Lægeforening blevet oprettet, og dermed var det ikke længere rimeligt at betragte Sundhedskollegiet som det eneste repræsentative organ for lægestanden.

Ønskerne om en mere professionel indsats fra kollegiets side kunne munde ud i forslag til ændringer i sundhedsvæsenets organisering og i omlægning af forretningsgangen i de centrale sundhedsmyndigheder. I 1830'erne optræder for første gang ønsket om, at kollegiets administrative opgaver adskiltes fra dets rådgivende og samledes i et særligt departement af kancelliet. I 1845 ytrede et medlem det ønske, at et lægekynigt medlem indtog sæde i Kancelliet<sup>12</sup>.

Samme medlem (professor Eschricht) foreslog kollegiet reorganiseret med 3 lønnede medlemmer, 2 læger og 1 jurist. De varetog de administrative opgaver, mens de rådgivende varetoges af assessorer. Tilsvarende tanker kom også frem i den samtidige svenske debat, i 1840 fik det svenske sundhedskollegium ganske vist en jurist som sekretær, men uden at denne fik votum i kollegiet<sup>13</sup>.

At give sundhedsvæsenet højere prioritet i statsforvaltningen og sikre lægerne sidestilling med de i offentlige anliggender dominerende embedsjurister skulle blive et

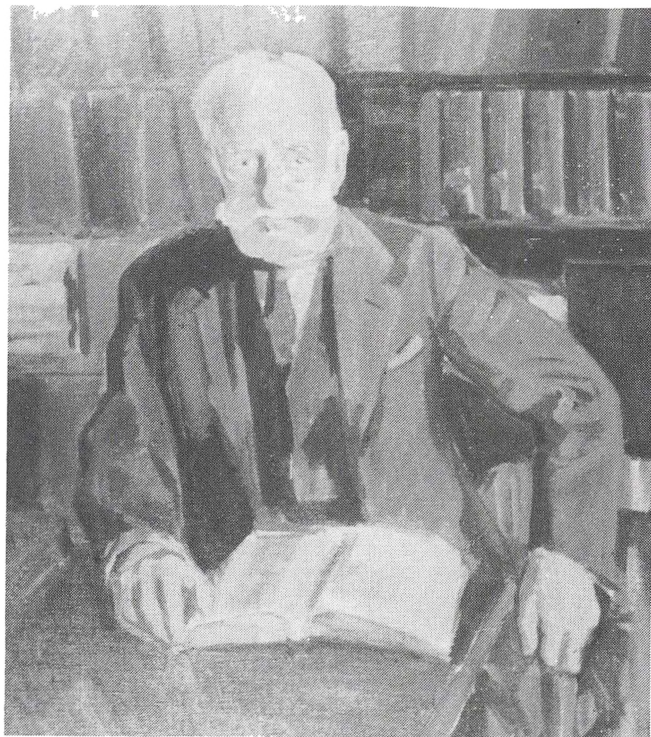
drivende motiv bag mange af de reformforslag, der blev fremført fra lægeside. I almindelighed vandt reformønskerne dog ikke flertal i Sundhedskollegiet, der alt i alt kom til at fremstå som en konservativ og langsomt arbejdende institution.

I 1850 bemærkede et medlem af kollegiet: *"I vor Tid, hvor alle sociale Forhold med rastløs Iver stræbe fremad [er det] nødvendigt at optræde modererende og - ieg haaber ikke at blive misforstaaet - retarderende [snarere] end fremskyndende og stimulerende"*. Og et andet samtidigt medlem beklagede, at *"endskjønt vi have faaet en saa kaldt fri Forfatning, existerer dog endnu det juridiske Suprematie [overherredømme], som næppe vil tillægge den lægevidenskabelige Autoritet den Vægt, som vore Colleger attraae. Jeg troer endog, at jo mere Forfatningen udvikler sig og jo mere Communalvæsenet vinder i Betydning, desto ugunstigere er Udsigterne til Forbedring i Medicinalvæsenet"*<sup>14</sup>.

Justitsministeriet havde i 1848 afløst Danske Kancelli som sundhedsvæsenets overmyndighed, og den frie forfatning havde totalt omkalfatret den politiske ledelse i landet. Sundhedsforhold kunne ikke påregne større interesse hos vælgerflertallet, og i den doktrinært liberale periode, der oprandt i årene efter 1850, stilledes flere lovforslag om næringsfrihed på lægeområdet; både lægestand og Sundhedskollegiet kom da under angreb.

Forslagene om fri lægegerning (1858) og om ændring af kvaksalverloven (1874) måtte vække bekymring blandt landets læger, mest naturligvis af hensyn til de mulige konsekvenser for befolkningens sundhedstilstand, som næringsfriheden med alternative helbredelsesmetoder kunne medføre. Lægerne følte sig prisgivet modvillige og usagkyndige autoriteter. Vælgerflertallets modvilje mod regeringen og de konservative kræfter i landet omfattede akademikere i almindelighed. Denne modvilje formåede en overgang at forene lægestan-

Gordon Norrie 1865-1941, øjenlæge, fra 1911 stabslæge, i 1901 dekanatssekretær i Sundhedskollegiet, gik ved kollegiets nedlæggelse i 1907 over til Justitsministeriets sundhedskontor. Norries optegnelser er en af Niels Petersens kilder til begivenhederne omkring Sundhedskollegiets nedlæggelse og Sundhedsstyrelsens oprettelse. Gordon Norrie selv var en flittig medicinalhistoriker. (Medicinsk Historisk Museum)



dens flertal og Sundhedskollegiet i kredsen bag regeringen. Af flere grunde var kollegiets existensberettigelse efterhånden blevet den, at nogle frygtede, at noget værre skulle træde i stedet for

det, mens andre var ude af stand til at enes om et alternativ, der tilfredsstillede både lægelige og administrative behov, og som var i stand til at vinde politisk støtte.

Saglighed og sagkundskab var vigtige momenter, når regeringsfløjens tilhængere legitimerede deres adkomst til magten. Lægestanden indgik som bestanddel af den fag- og sagkundskab, der udgjorde regeringens basis. Men med lægekunstens udvikling og opblødningen af de politiske fronter spaltedes lægeverdenen i flere fløje, hvoraf nogle stillede sig mere sympatisk til vælgerflertallets politiske repræsentanter, mens andre - og herunder Sundhedskollegiets flertal - følte sig sat under pres af en fjendtlig og usagkyndig politisk opinion. Systemskiftet i 1901 bidrog til at skærpe denne oplevelse.

Men da kollegiet i årene efter 1901 rejste den konflikt med ministeren, som endte med at medlemmerne indgav afskedsbegæring, forelå der ikke fra politisk hold eller i ministeriet nogen plan til indretning af det øverste sundhedsstyre. Det lykkedes dog ret hurtigt at tilvejebringe en midlertidig løsning og bane vej for varig ordning af sundhedsforvaltningen ved oprettelsen af Sundhedsstyrelsen i 1909. Styrelsen blev organiseret som direktorat<sup>5</sup>, omend den i en periode bevarede visse kollegiale træk.

### **Sagkundskabens placering i forvaltningen**

Jeg slutter min kronologiske gennemgang af Sundhedskollegiets virksomhed her og går nu over til et af Niels Petersens grundtema-

er: Sagkundskabens placering i forholdet til forvaltning og politik.

Med et begrebsæt hentet fra britisk debat om forvaltningens effektivisering sonderer Niels Petersen mellem generalister og specialister. Generalister tilvejebringer grundlaget for politiske beslutninger og sørger for deres udførelse i praksis. Specialister skal gennem deres sagkundskab i specielle områder sikre, at beslutninger inden for disse områder træffes og bringes til udførelse på kvalificeret grundlag. Men som Niels Petersen anfører: "*Generalisten er selv specialist, nemlig i administration. Han kan principielt administrere hvad som helst, mens specialisten i den offentlige administration kun kan operere på et fagligt afgrænset område*"<sup>16</sup>.

Forvaltningens anvendelse af eksperter - eller af specialister - var et tema, som samlede en vis interesse herhjemme i begyndelsen af 1960'erne, hvor bl.a. flere medlemmer af administrationskommissionen tog det under behandling. Både Erik Ib Schmidt og Poul Meyer tog således emnet op i artikler i Nordisk Administrativ Tidsskrift.

Om eksperternes rolle i politik fremhævede Erik Ib Schmidt i 1961 bl.a. nødvendigheden af, "*at politikerne forstår at anvende eksperterne og dem på den rigtige måde. De må vide, hvad eksperterne kan bruges til, hvad de ikke kan bruges til*". eksperter, der arbejdede i et regeringskontor som rådgivere for en minister måtte efter Erik Ib Schmidts mening give afkald på at deltage i den almindelige ytringsfrihed, hvis den politisk ansvarlige chef bød det<sup>17</sup>.

Poul Meyer, der var professor for det dengang nyoprettede studium i statskundskab ved Aarhus Universitet, fandt det i en artikel fra 1962 "*Særligt uheldigt ... når institutioner, der repræsenterer særlig sagkundskab eller specielle sociale interesser har mulighed for ved direkte referat [dvs. direkte adgang til en minister] at unddrage sagen den departementale behandling*" - og han fortsætter: "*Ikke mindst i sådanne tilfælde er det nødven-*

*ligt, at sagerne forelægges ministeren med indstilling om koordinering af evt. modstridende synspunkter og en bedømmelse af sagen i den bredest mulige sammenhæng inden for rammerne af den fastlagte politik*". Han fremfører som et almindeligt anerkendt princip, at specialviden og specielle interesser placeres på en sådan måde i den administrative organisation, at de i kraft af selve den administrative struktur og sagsbehandling kan tilpasses den store helhed<sup>18</sup>.

Disse eksempler viser, at der findes paralleller mellem synspunkterne i kredsen omkring Administrationsudvalget af 1960, og diskussionen i det 19. århundrede om den lægelige sagkundskabs placering i forhold til kancelliet og Justitsministeriet. Forvaltningens rette anvendelse af sagkundskaben var et af de spørgsmål, som kom frem i forbindelse med Administrationskommissionens arbejde.

Centralt stod dog spørgsmål om organisering af forvaltningens arbejde, om samarbejdet mellem embedsværk og politikere og om rekruttering og de uddannelsesmæssige krav til personalet i offentlig forvaltning.

Uddannelsesproblemet tog i denne sammenhæng form under indtryk af, at der i 1958 var oprettet et studium for statskundskab ved Aarhus Universitet, og at der dermed var sat spørgsmålstegn ved juristers og økonomers rolle som forvaltningens generalister i Danmark<sup>19</sup>. Også dette problem var jo blevet berørt i diskussionerne om sundhedsforvaltningens og sundhedspersonalets forhold til de foresatte myndigheder i det 19. århundrede.

Administrationskommissionen af 1960 og det ti år senere nedsatte s.k. Korsbækudvalg banede vej for den opfattelse, at departementer burde bistå ved tilrettelæggelsen af den overordnede politik på området, mens opgaven for direktoraterne var at varetage konkret forvaltning af (fag-) specifikke områder under departementet.

Korsbæk-udvalget (arbejdsgruppen vedr. Centraladministrationens organisation) vovede dog i sin betænkning (1971) bl.a. at anbefale, at departementerne i højere grad end hidtil anvendte specialister navnlig ved løsning af planlægnings- og udviklingsopgaver.

I løbet af 1970'erne synes interessen for ekspertise i forhold til forvaltning noget aftaget. K.E. Løgstrup tog det dog op i 1979 med specielt sigte på planlægningsseksperteren. Løgstrup bekymrede sig bl.a. over de utilsigtede bivirkninger, der kunne opstå, når specialister opnåede for stor autonomi i forvaltningen af særområder<sup>20</sup>.

Niels Petersen kendte til Løgstrups artikel og har benyttet den i anden sammenhæng. I forbindelse med afhandlingen om Sundhedskollegiet var det imidlertid hverken denne eller Poul Meyers og Erik Ib Schmidts arbejder, han refererede til. Det var Korsbæk-udvalgets betænkning fra 1971 og to britiske arbejder fra 1968, nemlig: Rapporten fra den såkaldte Fulton Committee af 1968<sup>21</sup>, og den dertil knyttede komparative undersøgelse af forvaltningens anvendelse af generalister og specialister i Storbritannien, Australien, Frankrig, USA og Sverige<sup>22</sup>.

Fulton-komiteens rapport er et respekt-indgydende arbejde i adskillige bind på henvend 3.500 sider. Hovedkonklusionen er på 6 punkter, hvoraf det ene er konstateringen, at "*Scientists, engineers and members of other specialist classes are frequently given neither the full responsibilities and opportunities nor the corresponding authority they ought to have*".

I et bilag behandles problemerne mere indgående for tre grupper af specialister, nemlig bogholdere, jurister (lawyers) og forskere (research officers).

Britisk forvaltning adskilte sig fra andre stater ved dels civilebedsmændenes klassedeling og dels ved, at de ledende poster (*Administrative Classes*) var rekrut-

teret blandt universitetsuddannede, som udmærkede sig ved ikke at have modtaget egentlig professionel oplæring hverken i forvaltning som sådan eller i de faglige områder, de som embedsmænd havde ansvaret for. De var generalister - og amatører.

I stater på det europæiske kontinent har oplæringen i juridiske færdigheder almindeligvis været anset som en god indgang til en forvaltningskarriere; og i modsætning til Storbritannien, hvor jurister i forvaltningsmæssige sammenhænge blev henregnet til klassen af specialister, udgjorde de på kontinentet en stor andel af forvaltningsapparatets generalister.

De engelske undersøgelser, som Niels Petersen henviste til, synes således ikke at have været dækkende for problemets fremtræden i dansk sammenhæng. Det synes heller ikke dækkende for det emneområde, han kommer ind på i sin afhandling om Sundhedskollegiet.

Den faglige baggrund for Niels Petersens undersøgelse ser jeg snarere i miljøet omkring Administrationskommissionen og i den diskussion, der herhjemme udspandt sig om den rette indretning af forvaltningen, især måske i den form, den fandt udtryk i Nordisk Administrativ Tidsskrift og i tidsskriftet ARKIV<sup>23</sup>.

For mig, der selv havde lejlighed til at følge de faglige diskussioner i kredsen omkring Niels Petersen på Rigsarkivets daværende 2. Afd. i begyndelsen af 1980'erne, er det påfaldende, at f.eks. parallelle temaer fra norsk administrationshistorie ikke drages ind i Niels Petersens arbejde med Sundhedskollegiet. Jeg tænker især på E. Benums påvisning af sammenhængen mellem udviklingen af ny sagkundskab - med Benums udtryk, af fagspecialiseringen - og administrationsapparatets udbygning i det 19. århundrede<sup>24</sup>. Årsagen kan være den, at Niels Petersen allerede ved dette værks fremkomst var nået til den indsigt, han har fremlagt i sin afhandling.

Afhandlingen om Sundhedskollegiets opståen og virke og dets endeligt i 1907 som det sidst overlevende kollegium - "et sært relikv fra enevælden" - var et indlæg i diskussionen omkring 1960 om ekspertise og brug af specialister, og den kom til at forme sig som et svar på et fra enkelte politologer fremsat ønske om empiriske, dvs. administrationshistoriske undersøgelser af forvaltningen og dens forskellige vilkår og forhold.

Niels Petersen nåede ikke frem til at formulere eksplicitte svar på de 4 spørgsmål, han lagde til grund for undersøgelsen (jf. ovf.). Skal man vove en af de konklusioner, forfatteren ellers har overladt læseren, må den blive, at spørgsmålet om kompetencegrænse mellem underlagt faglig og overordnet administrativ myndighed vokser som problem i forbindelse med stigende fagspecialisering og arbejdsdeling, men vægtige grunde taler åbenbart til stadighed for, at overordnede administrative organer tillægger sig generalistadfærd, og at specialistviden bør udfoldes i organer, hvor den kan holdes adskilt fra organerne omkring den øverste politiske magt.

Vi har kun haft ét Sundhedskollegium. Det blev dets skæbne at overleve enevælden og samleve med det udviklende folkestyre. Derved frembød det sig som et enestående studiefelt for historieforskning og også for politologisk forskning. Det er mit håb, at Niels Petersens gennem mange år udarbejdede og sent fremkomne afhandling vil finde taknemmelige læsere.

*Michael Hertz*

1. Niels Petersen og Helle Blomquist: Sundhed. Byråkrati. Politik - ved Helle Blomquist og Michael Hertz, Kbh. 1996. - ISBN 87- 574-6646-7.
2. Betænk. B 301-1962 Administrationsudvalget af 1960.

Jf. J. Nue Møller (red.): Den offentlige forvaltning i Danmark. 1973.

3. Petersen & Blomquist: anf. arb. s. 14. Om Sundhedskollegiets arkiv, se Knud Erik Madsen: Det kongelige Sundhedskollegiums arkiv -Arkivserien 11, Odense 1980.

4. Denne redegørelse for sundhedskollegiets historie er i al væsentlighed baseret på Niels Petersens fremstilling.

5. Petersen & Blomquist: anf. arb. s. 17.

6. Ordet politi havde i datiden nærmest betydningen forvaltning.

7. Petersen & Blomquist: anf. arb. s. 23.

8. Sst. s. 45.

9. Sst. s. 29.

10. C.F. Ricards indlæg er genoptrykt af Niels Petersen under titlen "Departement eller ikke-departement" - Arkiv 1980 s. 18 ff.

11. F. Uldall: Medicinalvæsenets Bestyrelse ved Teknikere... 1842.

12. Petersen & Blomquist: anf. arb. s. 47.

13. Wolfram Koch (red.): Medicinalvæsenet i Sverige 1813-1962. Stkh. 1962.

14. Petersen & Blomquist: anf. arb. s. 60.

15. Direktoratet er en hierarkisk organisation med direktøren som den øverste ansvarshavende - modsat et kollegium, hvor medlemmerne afgør sagerne i fællesskab og helst i enighed.

16. Petersen & Blomquist: anf. arb. s. 11 ff.

17. Erik Ib Schmidt: Eksperternes rolle i politik - Nordisk Administrativ Tidsskrift 1961:2, s. 112 ff.

18. Poul Meyer: Dansk forvaltningsreform. Administrationsudvalgets betænkning - Nordisk Administrativ Tidsskrift 1962:2 s. 67 ff. Det citerede stykke, sst. s. 69.

19. Herom bl.a. Poul Meyer: Statskundskab ved Aarhus Universitet - Nordisk Administrativ Tidsskrift 1959:3 s. 233 ff., samt Florian Martensen-Larsen: Forvaltningsvidenskabens betydning for den praktiske administration. Statskundskab i Danmark 1624, 1851 og ... 1958 - ibid. 1958:3-4 s. 311 ff.

20. K.E. Løgstrup: Den offentlige forvaltning og magtstrukturen - Nordisk Administrativ Tidsskrift 1979:3, s. 274 ff.

21. Report on the structure, recruitment and management including training, of the home civil service.

22. F.F. Ridley (ed.): Specialists and generalists. A comparative study of the professional civil servant home and abroad, London 1968.

23. Bl.a. Grethe Ilsøe: Administrationshistorie, Arkiv 1979 s. 181 ff., Jørgen Grønnegaard Christensen: Historien og den offentlige forvaltning, Arkiv 1980 s. 34 ff., Lennart Lundquist: Administrationshistoria och förvaltningslära, Arkiv 1980 s. 41 ff.

24. Sentraladministrationens historie bd. 2, 1845-1884 ved Edgeir Benum, 1979. Dette værk var o. 1980-82 genstand for indgående drøftelse på Rigsarkivets 2. Afd.

# Mafia og magtmisbrug

- en anmeldelse

Af arkivarvikar, ph.d. Jørgen Mikkelsen, Rigsarkivet

*René Seindal: Mafia. Penge & politik på Sicilien 1950 - 1994, Museum Tusulanums forlag, Kbh. 1995, 225 s., 198 kr.*

Vi hører meget om mafia i disse år - især om den, der flourer i Rusland og andre postkommunistiske lande. Men som bekendt er mafiaens hjemland Sicilien. Forskerne er enige om, at den sicilianske mafia fandt sin form i perioden fra 1860 til 1900, men der er uenighed om baggrunden. Sociale problemer og fravær af statslig autoritet synes dog at have været væsentlige faktorer. Det kan man læse om i Peter Søndergaards fyldige historiografiske indledning til René Seindals bog om mafiaen på Sicilien.

Mens Søndergaard giver en skitse over den tidlige mafia, har Seindal - der er cand.-mag. i historie og italiensk og ph.d.-stipendiat ved Københavns Universitet - valgt at koncentrere sig om de sidste 50 år. Han indleder sin fremstilling med en redegørelse for mafiaens organisation og terminologi, den administrative, økonomiske og politiske baggrund samt kildegrundlaget, og herefter følger vi samspillet mellem mafiaens og samfundets udvikling fra 2. verdenskrig til det dramatiske parlamentsvalg i 1994, hvor næsten alle de gamle partier blev elimineret og 80% af parlamentsmedlemmerne blev udskiftet.

Seindal beskriver mafiaens tankesæt som en blanding af traditionelle sicilianske værdier i ekstremer og forvrænget udgave. Mafiaen består af en række "familier", og mange af disse er opbygget omkring en eller flere biologiske familier, hvis indbyrdes bånd er blevet styrket gennem svogerskaber og

fadderskaber. Hver mafiamfamilie er knyttet til et territorium og bygger sin magt på en kontrol over territoriet og dets økonomi. I 50'erne og 60'erne foregik der en betydelig indvandring fra land til by, hvilket mindskede den geografiske afstand mellem familierne og øgede risikoen for konflikter mellem dem. De sicilianske mafiamfamilier etablerede derfor en slags overbygning, Cosa Nostra, der bl.a. havde til opgave at løse sådanne konflikter.

Mafiaen har altid skaffet sig indtægter gennem en kombination af lovlige og ulovlige aktiviteter. Indtil omkring 1960 var den stærkt involveret i handel med landbrugsvarer. Men den har også udført narkohandel gennem hele det 20. århundrede, selv om dette først har fået større betydning inden for de sidste 25 år. I 50'erne og 60'erne, hvor Sicilien oplevede et sandt byggeboom, tjente mafiaen store summer på byggespekulation. Seindal giver en detaljeret beskrivelse af det nære "samarbejde" mellem mafiosi og lokalpolitikere. Fx. sørgede Vito Ciancimino, der havde en central position i Palermos bystyre i næsten 30 år, for at al byggeaktivitet i Malaspina-området stod under mafiosoen Di Trapanos kontrol - mod at denne til gengæld sørgede for at skaffe Ciancimino stærk vælgertilslutning ved valgene.

Seindal redegør også for, hvordan den omfattende udlicitering af skatteoprævning og andre offentlige opgaver (som fx. vedligeholdelse af veje og kloakker) i stort omfang er kommet mafiaen til gavn. Og han påviser, at mafiaen ikke blot har stået på god fod med enkelte skrupelløse politikere og er-



hvervsfolk, men at den har haft god kontakt til et bredt udsnit af samfundets spidser. På landsplan har alle partier med undtagelse af fascisterne og kommunisterne modtaget støtte fra mafiaen; de kristelige demokrater har dog været klart det foretrukne parti. På lokalt plan er det sket mere end 50 gange, at et siciliansk bystyre er blevet opløst ved dekret pga. mafiafiltration. Der er også talrige eksempler på, at sicilianske dommere og politifolk har stået i ledtog med mafiaen. Seindal nævner som eksempel, at den højtstående politichef Bruno Contrada lod sig intimidere til samarbejde, efter at en hans nærmeste kolleger blev myrdet i 1979.

Seindal gør opmærksom på, at frimurerlogerne og tilsvarende organisationer har tjent som en vigtig kontaktkanal mellem mafiaen og staten. Her har fremtrædende mafiosi mødt politikere, embedsmænd, dommere, politifolk og forretningsmænd på et personligt plan - med muligheden for at udvikle nære venskaber.

Alt i alt beskrives tiden frem til omkring 1980 som en periode med sameksistens mellem mafiaen og (dele af) statsmagten. Som et led i denne sameksistens afstod mafiaen stort set fra at udføre voldshandlinger, der måtte tvinge politikerne til at reagere.

Denne tilstand fik en brat afslutning i årene 1981 - 83, hvor der foregik et voldsomt indre opgør i den sicilianske mafia. Den nye stærke gruppe corleoneserne (under ledelse af Totò Riina) likviderede et stort antal mafiosi fra andre mafia-familier, og de veg heller ikke tilbage fra at dræbe flere markante repræsentanter for statsmagten. Dette førte til, at parlamentet i 1982 for første gang gennemførte en lov, der gjorde mafiose sammenslutninger og medlemskab af disse ulovligt. Loven dannede retsligt grundlag for de såkaldte Maxi-processer i slutningen af 80'erne, hvor flere hundrede mafiosi blev anklaget og mange af dem idømt langvarige fængselsstraffe. Mafia-

en svarede igen ved i 1992 at myrde dommerne Giovanni Falcone og Paolo Borsellino, der nærmest var blevet symboler på kampen mod mafiaen. Også politikeren Salvo Lima, der havde været en af mafiaens sande venner gennem flere årtier, måtte lade livet. Coleoneserne mente åbenbart, at han ikke havde holdt sine løfter til mafiaen. Seindal tror dog også, at mordet på Lima skulle ses som en advarsel til hans "overordnede"; den tidligere ministerpræsident Giulio Andreotti. Andreotti var stærkt afhængig af klienten Lima og de stemmer, han kunne skaffe, og parlamentsvalget i 1992 blev da også en stor ydmygelse for den tidligere toppolitiker.

Efter mordene i 1992 var den folkelige opinion blevet så stærk, at de italienske landspolitikere bestemte sig for en egentlig "blitzkrig" mod mafiaen. Der blev sendt 7000 soldater til Sicilien. De overtog mange simple overvågningsopgaver, der frigjorde politimandskab til efterforskningsarbejde. På grundlag af vidneudsagn fra de efterhånden talrige "angrende mafiosi" lykkedes det i 1992 - 93 at arrestere stort set hele Cosa Nostra, inkl. Totò Riina. Seindal tør dog - klogeligt nok - ikke afsige dødsdommen over den sicilianske mafia. For så længe Sicilien har betydelige sociale problemer, vil mafiaen have store rekrutteringsmuligheder. Iflg. de seneste avisnyheder ser det da også ud til, at Cosa Nostra er ved at blive reorganiseret.

Seindal giver en fyldig og meget interessant redegørelse for kildegrundlaget og de særlige metodiske problemer, der er forbundet med at studere en hemmelig organisation. Han har anvendt et meget sammenfat kildemateriale - deriblandt dokumenter fra politiet og retsvæsenet, betænkninger fra parlamentariske undersøgelseskommissioner og beretninger fra angrende mafiosi. Der knytter sig en særlig interesse til sidstnævnte, fordi de "har skabt en breche i den mur af tavshed, der omgiver mafiaen";

men det er naturligvis svært at afgøre, om de pågældende udsagn giver et fuldt dækkende billede af mafiaens indre liv.

Kildematerialet sætter grænser for Seindals undersøgelsesområde. Han beklager således, at det praktisk taget har været umuligt at foretage kvantitative studier af mafiaens omfang og indflydelse. Han vedgår også, at han ikke har gjort så meget ud af de sociale aspekter, som det måske ville have været rimeligt.

Læseren kan nu godt leve med disse mangler. Seindal har leveret en fin analyse af mafiaens metoder og af det omfattende

netværk mellem mafiosi og repræsentanter for statsmagten og erhvervslivet. Og stoffet bliver formidlet på en klar og pædagogisk måde - i modsætning til Peter Søndergaards indledning, der visse steder forekommer temmeligt indforstået. Bogen er et godt redskab til forståelse af ikke blot siciliansk politik, men også italiensk politik som helhed. Som læser får man et klart indtryk af, at der forestår de nye italienske politikere en kæmpeopgave, hvis de skal føre den politiske kultur i Italien op på det niveau, vi kender i Nordeuropa!

*Jørgen Mikkelsen*

## Dansk lensvæsen

- en anmeldelse

*Af ph.d. Anders Leegaard Knudsen, Det danske sprog- og litteraturselskab*

*Henrik Lerdam: Danske len og lensmænd 1370 - 1443 (Skrifter udgivet af Institut for Historie ved Københavns Universitet - Bind 18). Museum Tusulanums Forlag, Københavns Universitet 1996; 171 s.*

Bogen er en gennemgang af det danske lensvæsen fra slutningen af Valdemar Atterdags tid til begyndelsen af Kristoffer af Bayerns regeringstid. Det danske islet i det svenske og norske lensvæsen er medinddraget. I indledningen knytter forfatteren explicit an til to tidligere behandlinger af dansk lensvæsen, Kristian Erslevs undersøgelse af perioden 1513 til 1660<sup>1</sup>, og Harry Christensens undersøgelse af perioden 1439 til 1481<sup>2</sup>. Begge undersøgelser er forlængst blevet standardværker på dette felt. Henrik Lerdam har sat sig for at føre oversigten så langt tilbage som muligt, hvilket i praksis vil sige 1369-70, hvor akterne i forbindelse med indgåelsen af Stralsundfreden nævner alle rigets lensmænd. Dette forhold giver

forfatteren et godt sammenligningsmateriale i analysen af lensvæsenet under Margrethe. For at få et tilsvarende sammenligningsmateriale i analysen af lensvæsenet under Erik af Pommern er oversigten ført op til 1443, hvor Kristoffer af Bayerns kongemagt er etableret. I den sidste del af den af Lerdam undersøgte periode, har han derfor kunnet støtte sig til Harry Christensens undersøgelse, der giver en oversigt over len og lensmænd fra o. 1420.

Henrik Lerdams undersøgelse er interessant i sig selv, men det, der i sidste ende vil gøre værket til et standardværk på linie med Erslevs og Christensens, er oversigterne over len og lensmænd, omend der, hvad forfatteren selv gør opmærksom på, er store huller i lensmandsrækkerne. Der kan derfor være grund til nærmere at gøre rede for dette indhold, der i bogen bringes som bilag 1-9: 1) lensmænd på danske slotslen fra 1370 - 1443; 2) danske høvedsmænd i Sønderjylland 1375 - 1439 (behandlet i en

særskilt oversigt, idet forfatteren her tager konsekvensen af sin vejleder Esben Albrechtsens påvisning af, at Sønderjylland i senmiddelalderen ikke opfattedes som en del af Danmarks rige; 3) danske lensmænd i Sverige 1366 - 1436; 4) danske lensmænd i Norge. Derudover bringer bogen lister over: 5) samtlige omtalte lensmænd (så vidt muligt ordnet efter slægtsnavn, ellers efter fornavn); 6) en kronologisk ordnet oversigt over pantelen; 7) en efter slægtsnavn ordnet oversigt over beliggenheden af de danske lensmænds hovedgårde; 8) en oversigt over lensmænd af tysk afstamning; 9) en oversigt over danske rigsråder 1370 - 1443.

Listerne gør et pålideligt og gennemdokumenteret indtryk, omend anmelderen i sandhedens interesse ikke kan påberåbe sig andet end en stikprøvekontrol. Når det gælder lensmændenes slægtsmæssige tilhørsforhold, har Lerdam naturligt nok støttet sig til Danmarks Adels Årbog, med de svagheder det giver af både generel (hele slægtbegrebets anvendelighed) og specifik (pålideligheden af de meddelte oplysninger) art. Heri adskiller forfatterens vilkår sig imidlertid ikke fra alle hans fagfællers. Til at holde styr på det store materiale, har Lerdam anvendt en af ham opbygget database. Selvom denne ikke kan udføre arbejdet for forskeren, men blot er at betragte som et kartotekssystem, kunne læseren godt ønske sig en kort redegørelse for databasens opbygning; både med henblik på at vurdere databasens begrænsninger og som eksempel til efterfølgelse.

Nytten af en sådan redegørelse er ikke ganske hypotetisk, hvilket fremgår af følgende lille eksempel. Lerdam har i bilag 8 (om lensmænd af tysk afstamning) omhyggeligt redegjort for, hvilken generation af slægten i Danmark, den pågældende lensmand tilhørte. Det anføres om brødrene Hans og Witslav af Eberstein, at de tilhørte 1. generation af slægten i Danmark, dvs. var indvandrere.<sup>3</sup> Det er rigtigt, at af den linie

brødrene tilhørte, var de 1. generation i Danmark, men slægten havde ejet jord i Danmark siden det 13. århundrede og havde optrådt på højeste politiske niveau ved flere lejligheder. Brødrenes optræden i Danmark skal derfor utvivlsomt vurderes anderledes end som "rene" 1. generationspersoner. En for undersøgelsen ganske væsentlig oplysning er gået tabt.

I øvrigt gør fremstillingen et pålideligt indtryk, og forfatterens resultater virker overbevisende. Pantelen forekom i hele den undersøgte periode, men blev sjældnere i takt med forbedringen af kronens finansielle situation; derudover var regnskabsletten den normale forleningsform. Blandt lensmændene finder vi mange rigsråder, men Lerdam afstår fra at drage generelle konklusioner om, hvorvidt dette forhold skyldtes, at lensmænd ofte blev udnævnt til rigsråder, eller at rigsråderne havde "sat sig" på lelene. Ét af bogens mest spændende resultater er bekræftelsen af Kai Hørbys opfattelse af Erik af Pommern som fortsætter af Margrethes centraliseringspolitik indenfor lensvæsenet<sup>4</sup>. Denne opfattelse, der stred mod den almindeligt accepterede opfattelse i forskningen, er nu bekræftet på et usædvanligt sikkert grundlag.

Der kan ikke være tvivl om, at dansk og nordisk senmiddelalderforskning vil få stor gavn af Henrik Lerdams bog.

Anders Leegaard Knudsen

1. Publiceret i *Danmarks Len og Lensmænd i det sextende Aarhundrede (1513-1596)*. (1879) og *Danmark-Norges Len og Lensmænd 1596-1660*. (1885). Det førstudkomne værk udgjorde en forstudie og materialesamling til Erslevs disputats *Konge og Lensmand i det sextende Aarhundrede. Studier over Statsomvæltningen i 1536 og dens Følger for Kongemagt og Adelsvælde*. (1879).

2. Harry Christensen: *Len og magt i Danmark 1439-1481. De danske slotslens besiddelsesforhold analyseret til belysning af magtrelationerne mellem kongemagt og adel. Med særlig fokus på opgøret i slutningen af 1460'erne*. (Skrifter udgivet af Jysk Selskab for Historie: nr. 42). Universitetsforlaget i Aarhus 1983.

3. Lerdam, s. 150.

4. *Danmarks historie*. Bd. 2. Gyldendal 1980, s. 158.

# Blev fru Jensens oldemor egentligt dømt?

- en anmeldelse

Af cand. mag. Lisbeth Ulsøe

N.H. Frandsen: *Dansegilde og mordbrand. Vejledning om retsbetjentarkiver. Dansk historisk fællesråd, København 1995, 198 s.*

**F**ørst i det øjeblik man har set og måske bladret lidt i en pakke med arkivalier - først da kan man se det logiske i opbygningen af en klassisk arkivregistratur. På det tidspunkt véd man også, at det er en anvendelig måde at skrive en sådan oversigt på. Det forhindrer langt fra, at man bander over, at det er så svært at "slå op" i en arkivregistratur.

Den foreliggende bog - i smuk grøn indbinding - er en vejledning i at anvende retsbetjentarkiver, dog ikke for København og selvfølgelig heller ikke for Sønderjylland. Retsbetjent er en fællesbetegnelse for byfogeder, herredsfogeder og birkedommere; de fungerede alle som lokale dommere og politimestre under amtmanden indtil 1919, hvor det nuværende retssystem blev gennemført.

N.H. Frandsen har valgt at anvende arkivets nutidige fysiske inddeling som struktur i vejledningen. Dette valg er udmærket, hvis målgruppen er fagfolk og dygtige amatører, men det er knap så hensigtsmæssigt, hvis man vil have begynderne i tale.

En begynder vil også være i knibe med med stikordsregistret på s. 195-198. Drilende må det bemærkes, at både "Dansegilde" og "Mordbrand" mangler her. Dette er et eksempel på det klassiske problem i computeralderen, at kun afmærkede ord kommer i stikordsregisteret - ikke de begreber, som ordene repræsenterer. Ordlisten over almindeligt forekommende juridi-

ske udtryk (s. 189-190) er dog stort set fyldestgørende.

Omkostningen ved den traditionelle arkivopdeling (proveniensprincippet) er, at det kan være svært at gennemskue, hvor den enkelte "sag" kan være - eller i det mindste omtalt eller henvist til eller fra. Men her giver Frandsen en del hjælp ved at berette om "erstattende kilder", dvs. om retsbetjentarkivalier, som indeholder informationer, der kan tjene som erstatning for manglende kildemateriale i andre arkivfunds (f. eks. amtsarkiver eller kommunale arkiver), og omvendt. Fidusen med erstattende kilder kan hjælpe den utrænede arkivbruger til at finde frem til mange lækkerbidskner - eller til at finde almindeligheder, der måske er mindst lige så værdifulde. Men det ville have været rart at få disse oplysninger visualiseret i en skemaform. Dette gælder naturligvis også de dokumenter (skudsmålsbøger, vaccinationsattester o.a.), der har forbindelse med protokolsager.

Vejledningen er skrevet til dem, der gerne vil bruge retsbetjentarkiver på mange måder. En stor del af arkivbrugerne er kun klar over, at disse arkiver indeholder skifter og skøde- og panteprotokoller. Det er synd. For retsbetjentens arkiv er nok både det mindst og det mest dramatiske arkiv, der eksisterer. Det omfatter dagligdagens ansøgninger, tilladelser og kontrol såvel som små lovovertrædelser og de sjældnere alvorlige kriminelle forhold.

Frandsen leverer en god redegørelse for forskellene mellem datidens og nutidens politi og retsvæsen, mellem "forretninger" og retshandlinger, ligesom han giver en sober beskrivelse af de forskellige begreber

og almindeligste sagsforløb. Han anvender et klart sprog til at viderebringe sin store viden om arkivalier, lovgrundlag og sagsgange. Og han gør især meget ud af at omtale de arkivalske fælder. Et eksempel på dette er, at en person var byfoged i en købstad og samtidig skriver i et nærliggende birk, og at nogle papirer, der tilhørte birket, er endt i byfogedens arkiv - eller omvendt. Det er et problem, der kan gøre enhver bruger frysende. Man får lov til at se, *hvor inderligt!* disse arkivalier lejlighedsvis har drillet forfatteren. Men ved at læse vejledningen får man også en stor portion selvtilid og lyst til at udføre egne undersøgelser.

Frandsens vejledning løser dog ikke alle problemer. Hvad med dem, der føler sig fremmede over for arkivregistraturer, og som har svært ved at udnytte den hjælp, som læsesalsvagterne kan give? Og hvad med alle dem, der blot er interesseret i at få opklaret de historier, der går i slægten? Historier, der bliver endevendt ved kaffebordet søndag eftermiddag. En sådan historie kunne lyde som følger:

*"Fru Jensens oldemor var kogekone. Engang hun havde været ude at koge, havde hun taget noget kød, for de trængte til det derhjemme. Straffen var, at hun kom til at sidde på*

*vand og brød. Meeen.. hun havde nu godtnok snydt i arresten, for i hendes garnnøgle var der et stykke flæsk gemt i noget karduspapir."*

For Jensen (og ligestillede) vil den rette løsning måske ikke være en trykt vejledning, men derimod et edb-program med en god brugerflade. Her kunne hun blive konfronteret med en række spørgsmål såsom: Hvad var forbrydelsen (tyveri, drab, bedrageri osv...)?, Hvor skete det - og hvornår? Hvornår blev oldemoderen født? Og hvor boede hun (det er dér, sagen bliver ført)? Ud fra svarene på disse spørgsmål skulle programmet ideelt set kunne præsentere fru Jensen for et eller ganske få arkivalier, der måske kunne give hende mere viden om forbrydelsen.

Man kan forestille sig, at der blev opstillet computere med sådanne programmer (ekspertsystemer) på arkivernes læsesale, men programmerne kunne også distribueres til biblioteker og til privat brug. Der er i det hele taget uanede muligheder for at bruge edb til tilgængeliggørelse af arkivalier. Men det overflødiggør naturligvis ikke gode trykte vejledninger - som f. eks. N.H. Frandsens bog om retsbetjentarkiver.

*Lisbeth Ulsøe*

# Indholdsfortegnelse til I066 26. årgang

<b>Nr. 1</b>		<b>side</b>
Birgitte Holten	Brasilien og den danske søfart i begyndelsen af det 19. århundrede	3
Torsten Cumberland Jacobsen	Varusslaget til revurdering	12
Redaktionen	" 1066 " afholder 25-års jubilæumsreception på Institut for Historie	27
Jørgen Mikkelsen	Grænsers og nationers natur og unatur (anm.)	28
Charlotte Steinmark	Nyt netværk om Historie Informationsteknologi for historikere på KUA	31
Sebastian Olden-Jørgensen	Poesi og politik (I) - Bording og magtstaten	Bagsiden
<b>Nr. 2</b>		
Henrik Steenberg	Danske spillefilm under besættelsen - samtidens vurdering	3
Merete Bjerrum	Da psykiatri blev en videnskab - psykiatrien i 1800-tallet	14
N.H. Frandsen	" - og alt det der" - Jubilæumsartikel nummer 1	25
H.-M. Søndergaard	Redaktionelt gennem 25 år - Liste over samtlige redaktionsmedlemmer	28
Mogens Bak-Hansen	Dansk udenrigspolitisk ortodoksi (anm.)	29
Sebastian Olden-Jørgensen	Poesi & politik (II) - Titanomachia	Bagsiden
<b>Nr. 3</b>		
Hans Bonde	Maskulinitetsforskning med idræt som eksempel	3
Knud E. Korff	Erik af Pommerns privilegiepolitik - kongelig købstadspolitik i 1400-tallet	13
Kai Verner Nielsen	De nordiske årstal (anm.)	24
Claus Bjørn	Danske historiske tidsskrifter - retrospektivt betragtet - Jub. art. 2	27
Redaktionen	Specialeliste Institut for Historie, Odense Universitet, 1995-96	31
Sebastian Olden-Jørgensen	Poesi & politik (III) - "Cirkelfuld af magt "	Bagsiden
<b>Nr. 4</b>		
Knud E. Korff	Brug og misbrug af historien - Den spanske Borgerkrig 1936-39	3
Michael Hertz	Sundhedskollegiet og den centrale medicinalforvaltning i Danmark	14
Jørgen Mikkelsen	Mafia og magtmisbrug (anm.)	25
Anders Leegaard Knudsen	Dansk lensvæsen (anm.)	27
Lisbeth Ulsøe	Blev fru Jensens oldemor egentlig dømt? (anm.)	29
Redaktionen	Årgang 26. Indhold 1-4	31
Sebastian Olden-Jørgensen	Poesi & politik (IV) - Fra Viborg til Trankebar	Bagsiden
<b>Forfattere</b>		
Mogens Bak-Hansen	Dansk udenrigspolitisk ortodoksi (anm.)	26:2
Merete Bjerrum	Da psykiatri blev en videnskab - psykiatrien i 1800-tallet	26:2
Claus Bjørn	Danske historiske tidsskrifter - retrospektivt betragtet - Jub. art. 2	26:3
Hans Bonde	Maskulinitetsforskning med idræt som eksempel	26:3
N.H. Frandsen	" - og alt det der" - Jub. art. nr. 1	26:2
Michael Hertz	Sundhedskollegiet og den centrale medicinalforvaltning i Danmark	26:4
Birgitte Holten	Brasilien og den danske søfart i begyndelsen af det 19. århundrede	26:1
Torsten Cumberland Jacobsen	Varusslaget til revurdering	26:1
Sebastian Olden-Jørgensen	Poesi & politik (I - IV)	Bagsiderne
Anders Leegaard Knudsen	Dansk lensvæsen (anm.)	26:4
Knud E. Korff	Brug og misbrug af historien - Den spanske Borgerkrig 1936-39	26:4
Knud E. Korff	Erik af Pommerns privilegiepolitik - kongelig købstadspolitik i 1400-tallet	26:3
Jørgen Mikkelsen	Mafia og magtmisbrug (anm.)	26:4
Jørgen Mikkelsen	Grænsers og nationers natur og unatur (anm.)	26:1
Kai Verner Nielsen	De nordiske årstal (anm.)	26:3
Henrik Steenberg	Danske spillefilm under besættelsen - samtidens vurdering	26:2
Charlotte Steinmark	Nyt netværk om Historie Informationsteknologi for historikere på KUA	26:1
H.-M. Søndergaard	Redaktionelt gennem 25 år - Liste over samtlige redaktionsmedlemmer	26:2
Lisbeth Ulsøe	Blev fru Jensens oldemor egentlig dømt? (anm.)	26:4



## Poesi og politik (IV)

### **Fra Viborg til Trankebar**

Af ph.d.-stipendiat mag. art. Sebastian Olden-Jørgensen

*Poesi og politik. Lejlighedsdigtning ved enevældens indførelse - Renæssancestudier udg. Af Museum Tusulanum. ISBN - 87728993710 - kr. 198,- 207s.*

**M**ed enevældens indførelse 1660 forsvandt stænder- og rigsrådsmøder som politiske sfærer, og politik blev forvandlet til et indviklet spil om kongens nåde ved hoffet og i centraladministrationen.

Følgen af denne principielle afpolitisering af offentligheden blev dog til dels præcis det modsatte, nemlig en total politisering af alle udsagn, der på en eller anden måde kunne forstås som et angreb på kongen, kongehuset eller embedsmændene. Det fik den adelige Kay Lykke at føle, da han 1661 blev dømt for majestætsfornærmelse på grund af nogle bemærkninger om dronningens dyd i et privat brev. Den nyetablerede enevælde accepterede ikke noget skel mellem offentligt og privat, og for den sags skyld heller ikke mellem sagprosa og skønlitteratur. Det er Jacob Worms skæbne et eksempel på.

Worm var præst i Viborg og havde skrevet en række satiriske politiske digte, der cirkulerede i håndskrift. Som gejstlig harcelerede Worm over anvendelsen af kirkegods til hærens underhold og tilræber f.eks. i *Horologium regium* (1675) Christian V: "Besmitter ey jer hånd med kirke-ran og rov / Guds egen gæstegård har selv sit gods behov. / Det sømmer konger ey at bryde kirke-blokke, / når Satans garnison til kirkebytte lokker".

Den udbredte simoni og nepotisme var en anden yndet skydeskive, sådan som det udtryk-

kes i de kendte vers fra *Studiosus lamentans* (1677) med hentydning til den kongelige maitresse Sophie Moth og rigskansler Peder Schumacher Griffenfeld: "Kirkenøglen undertiden / hænges på et tøse-lår, / Peders nøglebånd ved siden / bindes ofte på et får; / en skomaggers syl og risper (:tråde) / kan nu gøre provster, bisper".

I den fingerede latinske disputats *Idola Jeroboami* (1679) rettes skytset endelig direkte mod kongen, der anklages for tyranni og et helt katalog af laster. Denne sidste tekst var dog ikke dråben, der fik bægeret til at flyde over. De førnævnte digte var allerede kommet kongen for øre, og i 1679 blev generalfiskalen (den offentlige anklager) sat på sagen. Worm blev opsporet, forhørt og den 23. februar 1681 dømt til at have begået majestætsfornærmelse og forbrudt liv, ære og gods. Før halshugningen skulle bøddelen brænde hans skrifter og hugge hans fingre af.

Så vidt kom det dog ikke. Worm skrev en række digte til kongen og til forskellige prominente personer ved hoffet for at opnå benådning, deriblandt et til Thomas Kingo, som han var i familie med. Kingo havde ti år tidligere været genstand for en personlig digte-hetz fra Worms side, men han skrev alligevel et digt til kongen og bad om nåde for Worm. Og Worm blev benådet. Dommen blev mildnet til livsvarig deportation til Trankebar på Indiens østkyst. Worms afskedsdigt til hustruen Abild Achton er ganske rørende.

Sebastian Olden-Jørgensen